

СИРДЭЭБИ ДЬОЛУ БИЛБИТ ЧУЛУУ КИҢИБИТ...

Кэбээйттэн төрүттээх буйун – суруйааччы, поэт, прозаик, драматург,
Аҕа дойду Улуу сэриитин кыттыылааҕа Т.Е.Сметанин олоҕор, айар
үлэтигэр аналлаах дьүһүйүү

К.Б.Ксенофонтова,
Дьокуускай куорат 12 №-дээх ОО

Уутун иһэн улааппыт, уйгутугар торолуйбут,
Киһи буолбут, дьолу булбут
Алабаркаан-тэтэгэркээн Аҕа дойдум
Алдьархайга ааннаппыт амырыннаах кэмигэр
Мин тугу эмэ оноруум, мин тугу эмэ көмөлөһүүм

Бу да тылларыттан эдэркээн Тимофей Сметанин төрөөбүт
дойдутун иннигэр ытык иһин билинэрэ, кинини өстөөхтөн
көмүскүүргэ бигэ санаалааҕа көстөр.

Поэт норуоту бииргэ түмсүүгэ, охсуһууга ыңыар модун
куолаһа луоһун буолан, чинник-чаннык иһилибитэ:

Бары күүһү –
Өстөөбү үлтүрүтэргэ,
Бары күүһү –
Олоҕу көмүскүүргэ!

Саха сириҥ чулууттан чулуу уолаттара төрөөбүт төрүт
буордарын, үлэлэрин-хамнастарын, кэргэттэрин хаалларан
кырыктаах кыргыһыыга ыңырыллан барбыттара.

Этэннэ олорбут иэримэ дьиэбиттэн,
Иитиллэн үөскээбит Элиэнэ өрүстэн
Эн бардын сэриигэ,
Эдэркээн доҕоруом!
Сайына итиилээх, кыһына тымныылаах,
Сандаархай күннэрдээх Сахабыт сириттэн
Эн бардын сэриигэ,
Эдэркээн доҕоруом!

1942 сыллаахха поэт фронна ынгырыллан, «Ленин» борохуотунан устан иһэн, Ийэ дойдутун босхолуурга дирин андаҕары эппитэ, кыайыыга эрэли хоһуйбута:

Кэтэһин, доҕоттор,
Кэлиэхпит,
Эрэнин, биһиги эргиллиэхпит!
Сэри кыайыылаах бүтүүтэ,
Сир ньуурун тупсуута.

Тимофей Сметанин 1943 сыллаахха күһүн Курскай-Орловскай туһайыыга фронна кирибитэ. Поэт фронна киирэн баран суруйбут биир маннайгы хоһоонунан “Хааннаах хара баттах” буолар:

Бу тугуй? Сүрэх кыланна.
Хааннаах хара баттах...
Доҕорум, ыраах доҕорум
Долгуйар суһоохтуун хаалбыта...
Оо, үкчүтүн бу хара баттах
Онтон сүрэм ытаата.

Ийэ сири өстөөхтөн быһаан ылыы үрдүк үөрүүтүн поэт туйбут уоттаах тыллара киһи сүрэмэр-быарыгар курдат киирэллэр:

Даа, мин киһи буоллум,
Улуу охсуһуу хонуутугар турдум,
Моҕой фашист сүүһүгэр
Уордаах сааны эстим.
Мин көрдүм доҕор өлүүтүн,
Түөскэ табыллан охтон түһүүтүн,
Мин көрдүм фашист өлүгүн,
Өстөөх хааныттан сүрэх үөрүүтүн.

Мин өйдөөтүм дьолтон долгуйууну,
Мин өйдөөтүм сортон сонгуйууну
Мин санаатым барытын,
Мин сайыстым оҕо сааспын,

Мин баҗардым күлүөхпүн,
Мин баҗардым ытыахпын.

Өстөөбү утары охсуһуу барыбыт дыялата буоларын
Сметанин ураты тийимтиэтик, бу курдук хоһуйбута:

Оболор кыракый ытыстара,
Обонньоттор, эмээхситтэр
Чарчыйбыт тарбахтара,
Эр дьоннор, уолаттар
Эр модун баппаҕайдара –
Барыта холбоһон
Соботох сууһарыылаах
Сутурук буолан сутурҕаата.

Тимофей Сметанин, хаста даҕаны ыараханлык бааһыран, салгыы сэриилэһэр кыағын сүтэрэн, 1944 сыллаахха дойдутугар эргиллэн кэлбитэ. Покровская бөһүөлөк аннынан улуу өрүс ордук кэтирээһин халлааны кытта силбэһэн халҕаһалыы устар.

Көмүстээх арҕастаах
Көй бараан долгуттар,
Көрүү даа, бу Лена.
Мин дьолум, тапталым
Барыта манна баар.
Мин кэллим, бу Лена.

- диэн суруйбута оччолорго санныгар сүкпүт саллаат мөһөөччүгэр буорах сыттаах хоһооннордоох,
- түөһүгэр «Хорсунун иһин», «Бойобуой үтүөлэрин иһин» мэтээллэрдээх сэрии толоонуттан бааһыран төннөн иһэр фронтовик – поэт Тимофей Сметанин.

Ахсынны тымныытыгар сиргэ хонноххуна,
Атаххын-илиигин онно үлүшпэтэххинэ,
Булчут быһыытынан сыалгын таптааххына,
Хайыһар кэтэн халыйан истэххинэ,
Оччоҕо ордук өйдүүгүн эн Сахан сирэ
Эйигин сатаан иппитин.

Биһиги тымныы, тыйыс кыһыммыт саха саллаатын
ыарахантан чабыйбат, тулуурдаах гына ииппитинэн Тимофей
Сметанин ураты киэн тутта эппитэ-тыыммыта поэт хайдахтаах
курдук дойдутун таптырын көрдөрөр.

Кыайыы күнүн, ураты үөрүүтүн сэрии алдьархайын
этинэн-хаанынан билбит буолан, олус истинник, тийимтиэтик
хотуйбута:

Истин эрэ, доҕоттоор,
Ити күүрэр ньиргиэри –
Ийэбит Лена долгуннарыгар
Иһилиннэ үөрүү музыката.
Ардах былыта ааһан
Аалай манган күммүт
Арылыччы көрдө,
Кыһыл көмүс киистэнэн
Кыламаннар аайы
Кылбаарыччы тыкта.

Кыайыыбыт үөрүүтэ
Кыыс дьахтар буолан,
Ыһыахтар күөх түһүлгэлэригэр
Ымайа күллэ,
Чороонноох кымыстарга
Толоно көһүннэ.

Истин эрэ, доҕоттоор,
Ити күүрэр ньиргиэри –
Ийэбит Лена долгуннарыгар
Иһилиннэ үөрүү музыката!
Эдэргэр өлбүт эн – өлбөтүн,
Үөрүү – дьол ырыатын дьизэртэн,
Үрдүктүк күөрэйэн эн көтүгүн
Тапталаах Ленаҥ үрдүнэн.

Поэт-буойун төлөннөөх сүрэбин, өркөн өйүн күүһүнэн
айан хаалларбыт чулуу суруйууларын биһиги, ыччаттар, сананы,
үйэлээҕи тутууга арахсыспат аргыс онгостобут!

ЭНЭЛЭР ААТТАРЫН ААТТАТАН!

В.К. Дьяконов, С.И. Еремеева, Е.В. Иванова,
С.Д. Платонова, Л.Е. Попова
С.А. Новгородов аатынан Чурапчы ОО, Чурапчы улууһа

Халлаан диэки хайыһын –
Хара суордар көтөллөр,
Эмиэ хааннаах ыһыабы
Тэрийээри көбөллөр.
Ийтиилээх тэргэттэр тураллар
Ийэ сир сэргэх уор түүнүгэр,
Эрэнин биһиэхэ, аҕалар,
Хотойтон хотойдор төрүүлэр.

Ытык иэһин
Ынгыран барабын,
Ийэ сирим
Эрэлэ буолабын.
Аймах дьонун
Алгыһын ылабын,
Чиэһин, дьолун
Тэһиинин тутабын.
**Уолбут, кытаат,
Ох курдук оноһун,**

**Тыкта саллаат,
Тырым уот сулуһун!**

Сааһыт сахам
Саллаатын уола эн
Аатырбыт аҕан
Аартыгар үктэнэн,
Буһуон-хатыан
Бохуокка сылдьаннын,
Мэлдьи бастыан
Бэргэнник ытаннын.

Уот сэрии дойдуга суоһаата,
Алдьархай арҕааттан ааннаата.
Дойдубут ынгырда көмөҕө
Ааспыт ыар кэмнэри саната.
Бардылар эдэр дьон сэриигэ
Ийэни, доҕору ытатан,
Эһэлэр ааттарын ааттата,
Эйэлээх олоҕу эргитэ.
Ол онно боотурдуу охсуһан,
Дойдуну көмүскээн киирсэллэр,
Абааһы аймаҕын чабытан,
Уот ардах үөһүгэр сылдьаллар.

Сымнаҕас ытыстар
Сылааһы умнаннар,
Сибиниэс кытаанах
Саа сэби туталлар.
Тыыннарын харыстаан,
Харысхал укталлар.
Биир харыс кэннинэн
Чугуйбат дьоруойдар.

Кэннигэр - киэн дойдун,
Төрөөбүт алааһын,
Чаранын үрдүнэн
Чыычаабын ырыата.
Кэннигэр - ийэкэн
Алгыстаах тойуга,
Кыталык кыысчаанын
Тапталын ырата...

“Эйиэхэ албан аат, эн хорсун,
Элиэнэ хочотун оҕото!
Кылбайдын, күөрэйдин сир ахсын
Кыргыһы кыайыылаах болото!”
Күн дьоло, көнүлэ күөрэйдэн,
Көһүппүт киэн хочо сырдаата,
Босхолуу кэлсибит уол тийиэн,
Муннаммыт буор сири уураата.

Түүн-күнүс кыргыста ол саллаат
Төрөөбүт дойдутун дьолугар,
Албан аат, киниэхэ албан аат,
Албан аат ол норуот уолугар!
Киэн туттууй, тапталлаах Элиэнэм,
Киэргэлгин, кэскилгин-ыччаккын,
Сэриинит бэртэрин эн биэрэн,
Сир ийэ махталын ылбыккын!

Саха сири хорсун хотойдоро, Ньургун Боотурдара,
Арасыйа Дьоруойдара: Николай Соболев, Николай
Евдокимов, Родимир Максимов, Дмитрий Куценко, Александр
Колесов, Игорь Юргин, Алексей Неустроев, Филипп Евсеев,
Дмитрий Егоров, Андрей Григорьев Петр Киприянов, Алексей
Петров - **Килбиэннээх ааттарынан киэн туттабыт!!!**

Ийэ сири көмүскүүр
Итии хааннаах уоланнар
Хотой сыты характаах
Хорсун байыс буоланнар,
Ураанхай саха аатын

Улуу сирим үрдүнэн
Улаханлык аатырдан
Уруй-айхал ыллылар!!!

Бааһырдым, доборуом,
Бааһыры улахан.
Ыраактан соһуйуон,
Ынчыгым ырахан.

Өлөн да бараммын,
Өйдөө, мин тиллиэбим,
Ача от буоламмын,
Алааспын симиэбим.

Ахтыабын сүрэхпит умнубат
Дирин ийиитинэн күн бүгүн,
Сэрии толоонугар охтубут
Аба, ини-бии дьоннорбутун.
Кинилэр биһигини кытта
Эмиэ үөрэр-көтөр курдуктар,
Сэрии сағананабы уот сабактан.
Сулус буоланнар, дьон буоланнар,
Көстөн кэлэллэр барахсаттар.
Махтал, эһиэхэ, геройдар.
Дьолбут иһин охтубуттар.

Эйэ, дьол иһин охсуһууга
Сырдык тыыннарын толук уурбут
Эдэркээн доботторбутун
Умнубаппыт! Сүгүрүйэбит! Кэриэстиибит!
Үйэлэргэ умнуллубат - кинилэр көмүс ааттара!
Сүрэхпитигэр өрүү тыыннаах –
Кинилэр сырдык мөссүөһүнэрэ!
Өлөрү кыайбыттар - өлбөттөр!!!

Дойдугун көмүскүүр андабар этэннин,
Эн саллаат буолбутун саа-саадах тутангын,
Бар дьонун, алааһын эйиэхэ эрэнэр,
Ол иһин кэлэргин түүннээх-күн кэтээр.
Өй-сүрэх иннинэ үөрүйэх быһаарар –
Үгүс да түгэһнэр үөрдүһүн үөмэллэр...
Көрбөтөх өстөөххүн кытары кыргыһар
Күүппэтэх сүпсүлгэн эйигин кыһайар.

Тыын тыынга харбахар тынгааһын күннэргэ
Тыгын Хаан сыдыаана буоларгын умнумаар!
Чыыбыһын быһаарар чыпчылҕан түгэнгэ
Хаан булчут өбүгэн үгэһин тутуһаар!

Самныбат саргылаах эн саха буолабын,
Ол иһин бүгүн да эн булгу кыайыабын,
Кыайыгың көтөһөн, дойдугар кэлиэбин,
Ол Кыайыы ыһыаҕар бар дьонгун кууһуоһун!

Кэтэһин, доҕоттоор, кэлиэхпит,
Эрэнин, биһиги эргиллиэхпит
Кырыстан сибэккилэр,
Лабаалартан сэбирдэхтэр
Чээлэй күөбүнэн чэмэлиһэр,
Дьэрэкээн өгүнэн дьиримнэһэр,
Киэн Лена аралыйар
Кэлэр дьыл сааһыгар.

Тулабыт үөрэ-көтө туруоҕа,
Оо, онно кэрэ да буолуоҕа.
Сиппэтэх тойуктары биһиги
Оччоҕо ситэ туойуохпут,
Итии эркиннээх кэрэ олоһу
Оччоҕо дьэ олоруохпут!
Кэтэһин, доҕоттоор, кэлиэхпит,
Эрэнин, биһиги эргиллиэхпит!!!
Абалар суолларың батыһан!
Эһэлэр ааттарың ааттатан!

УОЛ ОҢО АНАЛА...

“Уол оҗо барахсан” норуот ырыатынан, Софрон Данилов “Туох туһугар?” айымнытынан, саха саарынарнын кынаттаах этиилэринэн уус-уран-музыкальнай дьүһүйүү

Ф.Н. Болдовская,
С.К.Макаров аатынан Чурапчы гимназията, Чурапчы улууһа

Тэтимнээх муусука. Уолаттар - отчут-масчыт сахалар, боростуой таҥастаахтар (ырбаахы, хара ыстаан, атах сыгыннахтар (наскы), сыанаҕа киэрэн, сахалыы хамсанылары онороллор. Онтон төгүрүччү миэстэлэрин булаллар.

Охтон баранар мастаах,
Уолан симэлийэр уулаах,
Күрэнсийэр күөх оттоох,
Ойон тахсар күннээх
Орто кэрэ дойдуга
Уол оҗо барахсан,
Уһугунан дугунан,
Ортотунан курданан,
Ураанхай саха буолан сылдыарын
Усталаах туоратыгар
Буулаҕа мас курдук мускуларга,
Үөт талах курдук эриллэргэ,
Хатан анньыы курдук мүккүллэргэ аналлаах.

Уол оҗо барахсан
Биир күн ат өрөҕөтүгэр аналлаах,
Биир күн ат уорҕатыгар оноруулаах.
Уол оҗо барахсан
Үс төгүл саадаҕын курданан,
Мунур маһыгар ыттан баран,
Биир түүлээх мас оноһоһунан
Киһи буолар кэскиллээх.

Уол оџо барахсан
Киһи кэлэйэн кэпсэппэт,
Ыл хоннорбот,
Ыт үрбэт буолан баран,
Түөрт үрэх баһыттан биирдэригэр
Дьоло тосхойор,
Быйана быгыалыыр,
Кэскилэ кэтэхэр.

Уол оџо барахсан
Хайа да күн
Ханас илиитэ –хара саарба,
Уна илиитэ – уу хаччы.
Уол оџо барахсан
Дьоло – орто дойдуга,
Баайа – балаадаџа,
Көлөһүнэ – күн сиригэр.

Уол оџо барахсан
Хайдах даџаны
Хара баһа хагдарыйбытын иһин,
Дьулайын аһа туртайбытын иһин,
Дьороџор унуоџа ньохчоллубутун иһин,
Эрэхэлээх тиһэ эмтэрийбитин иһин,
Киэхэ хонорун кэмнэнэр,
Сарсын турарын сананар.

Уол оџо барахсан
Төһө да дьүүкэрдэр,
Хайдах да кырыйдар,
Иннигэр илимнэнэн,
Анныгар айаланан
Айаџын ииттинэр.
Уол оџо барахсан курдук
Одунтан оноруулаах,
Чыгыстан дьылџалаах,
Мөнгүрүүр бөџөттөн төлкөлөөх
Орто дойдуга ким да онгоһуллубатаџа.
Уол оџо барахсан

Хайа да күн көнө, үтүө сүрэхтээх,
Ыраас сырдык хааннаах.
Төһө да быһыннар,
Дэлэй былас санаатын татыарыппакка,
Муора далай санаатын мугурсуппакка,
Киэн көхсүн кыараппакка,
Тимэх курдук тэнийэр чизэстээх.

Уол оҕо барахсан
Үкэр күөх от курдук
Өрөһөлүү үүнэн тахсарга,
Сүөгэй курдук мөлбөйөргө,
Арыы курдук ньалбарыйарга,
Киис курдук киэргэнэргэ
Баҕалаах, сүрэхтээх.
Уол оҕо барахсан
Сүрэбэ эрэ көнө буоллар,
Санаата эрэ сайабаһас буоллар –
Ама, кини курдук
Туох баар буолуой, доҕоттоор!
Бары:
Ама, кини курдук
Туох баар буолуой, доҕоттоор!

*Уолаттар, турар сирдэриттэн хамсаан, төгүрүйэ эргийэллэр. Аян
иннигэр киирэр, уолаттар кынат буолаллар.
(Софрон Данилов “Туох туһугар?” айымньытынан. Санаам
туймуулара. 64 с.Дьок., 1995 с.)*

Туох туһугар олорор кини бу күн сиригэр? Тус бэйэтэ эрэ
тото-хана аһаан, үйэтин монгурун туһугар олоруобун – кини
сүөһү да, кыыл да буолбатах. Кини бу орто дойдуга ананан кэлэр
эбит ... (Олонхо... куйаар музыката тыаһыыр...)

- ❖ Алаһа дьизни тэринээри,
Аал уоту оттоору...
- ❖ Төрөтөр оҕону уйалаары,
Иитэр сүөһүнү күрүөлээри...

- ❖ Улуу үрэх уутун курдук
Устан бараммат
Уйгу быйан олохтоноору...
- ❖ Хоргуйбуту тотороору,
Ааспыты аһатаары,
Тутайбыты салжаары...
- ❖ Тонмуту ириэрээри,
Умнаһыты харайаары,
Аттаах үтэтэ,
Сатыы хонуга буолаары...
- ❖ Кыһыһырсар диэни
Кырыыс билимээри,
Абарар диэни
Адбас санаамаары...
- ❖ Айыһыһыт алгыһын курдук
Амарах санааланаары,
Ийиэхсит эбэрдэтин курдук
Эйэбэс сүрэхтэнээри...

Кубулжааттаах санаалаабы хорботумаары,
Албастаах санаалаабы адабатымаары...

Саха аймах саргытын салайсаары,
Киһи бийһин кэскилин тэрийсээри!

**Саха аймах саргытын салайсаары,
Киһи бийһин кэскилин тэрийсээри!**

*Олох уларыһытытын муусуканан тиэрдиш... Бу кэмгэ уолаттар,
сыана кэтэбэр тахсан таһастарын уларыттан, уобарастарын
уларытан киэрэн, сыанаба мистэлэрин булаллар, экранна саха
саарыннара көстөллөр.*

Семен Андреевич Новгородов

Саха аймах саргытын салайыс,
Дьокуут омук дьолун уһансыс,
Айыы санаабын баржаат.
Кэрэ санаабын киэргэт.
“Аажаар кинигэттэн”

Уот-кыым ылан,
Үөрэҕи баһылаа,
Унуордаа акыйааннары,
Баһылаа киэн ыырдары,
Ай-тут төрөөбүт тылгынан!

А.Е.Кулаковскай

Ньюучча ньургунун кытта
Туруулаһар доҕор буол,
Саха талыытын кытта
Самдайдаһар атас буол;
Үрдүк үөрэхтээхтэри кытта
Өйөһөн үөскээ,
Бэрт мэйиилээхтэри кытта
Тэһнэһэ сэргэстэс!

Иван Николаевич Винокуров

Быть полезным своему северному краю, своему народу –
вот высшая цель, которой подчинена вся моя жизнь...

П.А.Ойуунускай

Аарт-татай! Алаата оҕолор!
Аан Ийэ дайдыбыт үрдүгэр,
Саха хамначчытын иннигэр
Сарданалаах ааны аһаарыбыт –
Күүрээннээх мөккүөрү күүрдэммит,
Күүстээх үлэни үлэлээммит –
Харанга олох халбарыйарын иннигэр
Ханна да бараммыт
Хара хааммыт тохторо
Син-биир буолбаат?!
Сир үрдэ киэн –
Үлэлиирбит курдук үлэлиэхпит,
Үрүннэри кытта мөккүһүөхпүт...
Степан Кузьмич Макаров
Көнүл дьоллоох олохпутун,
Күндү таптыыр дойдубутун
Фашистартан көмүскүү
Баарпыт эр дьон бүтүннүү.

Быстан, кый бырах тийдэххэ,
Быыкаа да сурах бағалаах.
Төрүт буортан өр тэйдэххэ,
Төрөөбүт тыл ахтылғаннаах...

Дмитрий Петрович Коркин

Дьол, көнүл, норуот иһин күүс кыайарынан, сүрэх
бағатынан үөрэнэргэ, сайдарга бэлэм буол!

В.С.Яковлев –Далан

“Дьылҕам мизэнэ”... Мин бу кинигэм дэбигис өйгө түһэн
биэрбэт улуу уларыйылар бутуурдаах суо сахтарын тириэрдэ
өйдүүргэ төрөөбүт сахам норуотугар өй-санаа, күүс-көмө
эбизхтин. Көнүлтэн ордук күндү бу Орто Аан Ийэ дойдуга туох
баар буолуой?

Е.А.Борисов

Кини төрөөбүт буоругар кизэргэйэр. Төрүт дойдугар төннөн,
үтүө үлэһит кини буолан, тыа сириҥ сайыннар, үйэлээҕи үксэт,
кэскиллээҕи кэнэт!

Михаил Ефимович Николаев

Духовность – это та опора, которая указывает в
критические периоды жизни путь к спасению. Убежден, что
сплоченность и любовь к Отечеству, трудолюбие и
целеустремленность, преемственность традиций и творческий
подход во всем стали для нас движущей силой.

Уолаттар иннигэр тахсаллар

**Саҥа олоххо салаллан,
Айыы олоххо айаннаан,
Төлкөлөөх олобу төрүттүөбүҥ,
Кэскиллээх олобу кэнэтиэбин!**

Төрөөбүт дойду, бар дьон туһа диэн үлэлээбит-хамсаабыт,
айбыт-туһпунт саха саарыннарын кэс тыллара үйэттэн-үйэбэ
сырдык сулус буолан сирдии турдун!!!

КЫРДЫК ИИНИ КЫРГЫС

*Буойун- суруйааччы Т.Сметанин олобун кэпсээнинэн,
айымныларынан дьүһүйүү*

А.П. Терехова

Е.Е. Эверстов аатынан
Кэбээйи ОО, Кэбээйи улууһа

Кини олобо төһө хаары- самыры көрсүбүтүнэн эрэ буолбакка, олоххо туох суолу- иини хаалларбытынан, бар дьонно ханнык үтүнү онорбутунан кээмэйдэнэр. Тимофей Егорович Сметанин сүүрбэ сэттэ сыл күн сиригэр олорбута, айбыта-онорбута үйэлэр усталарыгар салҕанар дьылҕалаах.

Ис - иинигэр кирирдэххэ, Тимофей Сметанин баай ис хоһоонноох олобу олорбут. Олох аһытын-һулуунун амсайбыт кини эбит. Кини 1919 сыл сэттинни 25 күнүгэр Дьөгүөрдээх Настаа Сметаниннарга иккис уол оҕонон төрөөбүтэ. Уончалааҕар оҕолортон ойуччу кытыгыраһын иини Быһыйа диэн ааттаабыттара.

1936 сыллаахха Бартыһаан Дьөгүөрэп Томторго оскуола туттаран Тима салгы үөрэнэр дьоллонор. Ол сағана оскуола директорынан саха биллиилээх суруйааччыта Пантелеймон Тулааһынап үлэлээбитэ. Кини салайытынан «Иитэр кыһа» диэн литературнай куруһуок үлэлээбитэ. Тима онно дьарыктанан “Былатыан суолунан бардарбыан” диэн маннайгы хоһоонун бэчээттэпитэ.

1936 сыллаахха Тима Кэбээйи оскуолатын сэттис кылааһын аан бастаан үчүгэй сыаналарынан бүтэрбитэ. Күһүн кини Дьокуускайга техникумна үөрэнэ кирибитэ. Семен, Софрон Даниловтары, Баал Хабырыһы кытта доҕордоспута. 1942 сыллаахха Тима поотребкооперация техникумун бүтэрбитэ. Кэбээйи райпотугар бухгалтерынан үлэлээбитэ. 1942 сыллаахха атырдыах ыйын 24 күнүгэр армияҕа ынгырыллыбыта.

Этэннэ олорбут иэримэ дьиэбиттэн
Иитиллэн үөскээбит Элиэнэ өрүстэн
Эн бардын сэриигэ эдэркээн доҕоруом!
Эдэр саас дьолуттан оҕолуу үөрэрин,

Эйэлээх, уу чуумпу олорбут кэмнэрин
Сэрийнэн кэһиллэн, сэгэриэм, эн бардын.

Бу кэмнэргэ, бу күннэргэ
Дьылжа быһаарыллар, олох быһаарыллар,
Сандаара, күндээрэ сыдыаайдыы сырдаатын
Кииһи аймах халлаана, Кремль сулуһун килбиэннээх уотуттан!
**Бары күүһү өстөөбү үлтүрүтэргэ, бары күүһү олобу
көмүскүүргэ!**

Мин көрдүм добор өлүүтүн
Түөскэ табыллан охтон түһүүтүн,
Мин көрдүм фашист өлүгүн,
Өстөөх хааныттан сүрэх үөрүүтүн.
Мин өйдөөтүм дьолтон долгуйууну,
Мин өйдөөтүм сортон сонуйууну.
**Уруй, босхоломмут ийэ сиргэ! Уруй дьолломмут бар
дьонно!**

Фронна байыас Сметанин уон үһүс Кыһыл Знамялаах
маннайгы минометнай взводка түбэспитэ. Бу мантан саҕалаан
Тимофей Сметанин бойобуой олобо саҕаламмыта. Улуу Өктөөп
күнүгэр Великие Луки диэн куорат босхолоһунугар бойобуой
соридабы хорсуннук толорбутун иһин Тимофей Сметанин
“Бойобуой үтүөлэрин иһин” мэтээлинэн наҕараадалааммыта.
Сэрии толоонуттан үгүс хоһооннору суруйан ыһпыта. Кини
хоһоонноругар патриот уобараһын айбыта. 1944 сыл сайыныгар
ыараханлык бааһыран дойдутугар төннүбүтэ.

Баттыктаах мас тайахтарга
Байааттанһы чистэнэн,
Сатыылаабыт хотой курдук саха оҕото барахсан
Анар атабынан үктэнэн, анар атабын соһон,
Үллэр Лена долгуннарыгар үс төгүл сүгүүйдэ.
Итиллибит ийэм эн эмтээх уугун истэхпинэ,
Илгэлээх бу эн чаанһынан тыыннахпына,
Мин даҕаны тохтубут хааным туолуо,
Олобум тобобун дьоллоохтук
Олоруом дии саныбын.

Ити сыл педагогическай институтка үөрэнэ киирбитэ.1945 сыллаахха Матрена Григорьевна Тарасованы кэргэн ылбыта.1946 сыллаахха кыыһа Татьяна Тимофеевна төрөөбүтэ.Ити сыл Орджоникидзевскай оройуонна «Советтар знамялара» хаһыакка үлэлиир. Поэт, прозаик, драматург айар үлэтин үгэнигэр баара-суоҕа сүүрбэ сэттэ саастааҕар 1947 сыллаахха атырдьах ыйын 4 күнүгэр өлбүтэ.

Көтөх төбөбүн, доҕоруом,
Күөрэт, хотой, кынаккын.
Эн хараххар көрөбүн эдэр саас кыыма тыыннаабын,
Охсуспуппут дии биһиги олох, таптал тустарыгар
Оҕо саас күөх тыатын
Ото- маһа бүтүн турарыгар!

Баҕарабын сарсын тахсар күнүм
Бүгүһүнүлүү күндэлэс буоларыгар,
Баҕарабын күн айы көрсөр дьонум
Күлэ-үөрэ сылдылларыгар!

Саха норуота самнан, сүтэн хаалбакка
Сандаар - күндээр күннэннин диэн,
Саха норуота бырааттыы омуктардыын
Саҕалаабыт олоҕун саргылаатын диэн,
**Буйун саха, кырдык иһин кыргыс,
Олох иһин охсус!**

ОЛОНХО СИРИН ХОТЙО

Сталинград героической оборонатын кыттыылааҕа, аатырбыт артиллерист Гавриил Дмитриевич Протоdjаконовка аналлаах

Е.Е. Попова, В.Н. Абрамова,
С.Т. Захаров аатынан
Төлөй ОО, Чурапчы улууһа

Саха литературатыгар Гавриил Протоdjаконов бойубуой сырыыларын туһунан 1965 сыллаахха Төлөйтөн төрүттээх,

лирик-поэт Алексей Спиридонович Бродников аан маннайгынан документальной сэхэни айан-суруйан хаалларбыта.

Сайылык дьйэлэрин аһаҕас аанынан
Буорах сыта эмискэ аңылыйбыта...
Холорук курдук өрө ытыллан,
Соһумар сурах тарҕанан барбыта.
Күлэ-үөрэ турбут айылҕа күөҕү
Ол күн тута кэхтэн түспүтэ,
«Сэрии» диэн тыл дьйэттэн дьйэҕү
Харах уута аргыстаах киирбитэ.

Аҕа дойду Улуу сэриитин унньуктаах 4 сыла саха норуотугар алдьархайынан ааңнаабыта. Дьон саамай чулуута, кыайыылаах-хотуулаах өттө, эдэрэ-чэгиэнэ сэриигэ ыңырыллыбыта.

Гавриил Протодьяконовы өһүөннээх өстөөгү утары саа-саадах тутарга дарбааннаах 1941 сыл ыңырбыта. 30-тан эрэ тахсыбыт учуутал идэлээх эдэр киһи аймах билэ дьонун, үөрэппит пионер оҕолорун, оскуолатын кытта бырастыылаһан, уоттаах сэриигэ саҕа ыал буолаат аттаммыта.

Аймах-билэ дьонун-сэргэн
Алгыстаан атаарбыта:
“Саалаахтан самнан биэримэ,
Саргылан “, - дии хаалбыта.
Сирин-дойдун, төрөөбүт алааһын
Сибэккитэ сиппитэ,
Айанын суолун ааныттан
Айгыр хамсыы түспүтэ.

Быраһаай, аймах-хаан дьонум,
Быйыл кыһын эргиллиэм,
Күүтүҥ мин ыытар сурукпун,
Күн ахсын да биллэриэм.
Быраһаай, күн-күбэй ийэм,
Быйыл миигин күүтээр дуу,
Ытаан-соһоон, эрэйдэнэн,
Ыалдыбакка оһор дуу?!

Чурапчы томторуттан
Быышпастар былчыннаах,
Куппут курдук толору эттээх-сииннээх,
Чолбон уотунуу сытыы харахтаах,
Эр санаатын ылынан,
Ийэ дойдутун көмүскүү
Олонхо сириң хотойо
Протодьяконов көшпүтэ.

Сахабыт хомпоруун хотойо
Тийбитэ уот кутаа оройугар
Байыаннай үөрэҕи баһылаан,
Артиллерист буола үүммүтэ.

Ханна-ханна ыар бомба
Хас төгүл лүгсүйбүтэй?
Ханна мөлүйүөн буулдыа
Халты-сиирэ түспүтэй?
Хаста-хаста оскуолка
Хайа-тэлэ саайбытай?
Хаста-хаста уот буулдыа
Хааммар умсан ааспытай?

Харса суох Хабырыыс бойобуой сырыылара: 1942
сыллаахха Курскай уобалаһыгар 7 түүннээх күн кырыктаах уот
кыргыһытын ортогунан аһан, уотунан уһуурап Сталинград
кыргыһытыгар тийбиттэрэ. Онтон Мамаев Курганы
босхолоһун иһин сытыы хапсыһыны эрдээхтик туораабыта.

Өстөөх, биэстэ атаакалан,
Бүгүн сынһабыл биэрбэтэ,
Оо, ынырыктык барчалаан,
Элбэх таанка кирибитэ.
Үс “тигр” уотунан уһууран,
Уун-утары ол иһэллэр...
Өлөрү утуйарга ууран,
Артиллеристар кэтиллэр.

Сталинград хатан буойуннара
Онно уолуйан ылбатылар
Хорсун саха хамандыра
Тыйыс хараҕа уоттанна!
“Уоту! Уоту! Уоту!
Эрдээх хамаанда сатарыыр,
Ниэмэс үс “тигрин” хоту
Харса суох снаряд ыйылыыр.

Дьэ, эрэ күүһү-уоҕу түмүөх!
Дьэ, эрэ, тута-хапта түһүөх!
Истиң эрэ!
Эр биллэр
Эрирдээх кэмнэрэ,
Элиэ кыыллыы
Элиэтэһэн кэллилэр;
Сор туолар
Суостаах күннэрэ,
Хара суордуу
Халаатаһан түстүлэр...

Хорсун саллаат аһыныгас сүрэҕин иэдээннээх сэрии да булгуруппатаҕа. 1944 сыллаахха уоттаах сэрии толоонуттан 3 саастаах кырачаан кыыс оҕону өлөр өлүү айаҕыттан быһаабытын, ама, ким долгуйа ааҕыа суоҕай?!

Эрэллээх бойобуой доҕорум,
Хайҕаллаах мин буускам.
Буойун хорсун суолугар
Буһарбытын эн миигин.
Окуопаҕа муустаах хаарга
“Олохпунт” бииргэ этэ,
Бэл дохсун уордаах буурҕаҕа
Бэриммэппит баар этэ.

Бааһырым, доҕоруом,
Бадаҕа, улахан.
Ыраахтан соһуйуон,

Ынчыгым ыарахан,
Өлөн да бараммын
Өйдөө, мин тиллиэҕим,

Ача от буоламмын
Алааспын симиэбим.

Хааным баран, ханна
баарбын
Дөйөн умна-умнабын

Госпитальга мин сытарбын
Өйдөөн үөһэ тыынабын.
Хаарыан тимир кэккэбиттэн
Хаалбыт аанай абабын!
Аны биридэ кынат үүнэн,
Булуоҕум дуо полкабын?

Инники кирбиигэ-киирсиигэ
Өлөр-тилэр мөккүөргэ,
Ахтылҕаннаах дойдутун суруга
Кутурҕан аргыстаах буолбута.
Кыргыз толоонун ортотугар
Эрэллээх доҕотторо охтубуттара.
Ыарыы-сүтүү ынырык ынчыгын,
Олонхо хотойо эрдээхтик ааспыта.

Берлин куораты ылсыбыт,
Ветеран ааттара чиэстэммит,
Биэс уоннаах, биэс уонтан тахсыбыт,
Билигин бэйэтэ сиэннэммит.
Тыыннарын төһөлөөх ньургун дьон
Биэртэрэй Ийэ сир туһугар,
Төһөлөөх дьон соххор-доҕолоң
Буолтарай ол сэрии уотугар!

- ❖ 1944 сыллаахха ыам ыйын 8 күнүгэр Гавриил Протодьяконов бойобуой доҕорун – буускатын - кытта Берлингэ тийэн, Улуу Кыайыыны уһансыбыта!
- ❖ Албан аатырбыт Гавриил Протодьяконов Волга өрүстэн Берлингэ тийэ сэриини бүтүннүү ааспыта;
- ❖ “Сталинград оборонатын иһин”, “Берлини ылыы иһин”, “Хорсунун иһин” мэтээллэрдээх;
- ❖ “Аҕа дойду Улуу сэриитин1 истиэпэннээх” уордьяннаах;
- ❖ Чурапчы улууһун бочуоттаах олохтооҕо;
- ❖ “Артиллерия туйгуна” бэлиэ хаһаайына;
- ❖ бойобуой-политической бэлэмнэнии туйгуна;
- ❖ Сири-уоту дэгиэ тыңырабынан тилэри сүүрэн, 7 таанканы урусхаллаабыта;

- ❖ Сталинград урусхалын үрдүгэр кыһыл былаах тэлээрбитэ. Кыайбыт Кыһыл Аармыйа өстөөбү Ийэ сиртэн киэр кыйдыыр өрөгөйдөөх күнэ үүммүтэ;
- ❖ Олонхо сирина хотойо – Хабырыыс – кэтит киппэ түөһүгэр Волга өрүс сииктээх салгынын толору эбурийбитэ уонна сахалыы ыллаан кудулуппута.

Ийэли дьол тыыннаах
 Илгэлээх алааһым,
 От күөбэ мүөт сыттаах,
 Оо бэрдин, сылааһын.
 Эн түөскэр, түһэххэр
 Элбэхтик мин сыттым,
 Дууһабын сүрэххэр
 Дуоһуйа сылыттым.

Кэтит курдаах киитэллээх,
 Мэтээллэрэ чылырбаан,
 Байыаннайдык хааман
 киирэр,
 Кэпсээн-ипсээн, үөрэр-
 көтөр!
 Обону-үлэни таптыыр
 Олус тэһии сүрэхтээх
 Уола хаан киһи бэрдэ
 Уос номофур киирбитэ.

Кылыһахтаах ырыанан
 Чыаппаратын туойара,
 Өлбөт-сүһпэт албан ааттаах
Артиллерист! Хабырыыспыт!
Ким да умнуллубат! Туох да умнуллубат!

ЭР КИҢИ ТӨЛӨННӨӨХ СҮРЭБЭ

Л.М. Горохова, З.С.Олесова
 И.М. Яковлев аатынан Покровской куорат
 1 №-дээх орто оскуолата, Хангалас улууһа

Анал байыаннай дьайыы сабаланыабыттан Аба дойдуну көмүскээн саха уолаттара үгүс алдьархайдаах кыргыһылары аастылар. Омук быһыытынан тулуурдаахтарын, сатабыллаахтарын, дьулуурдаахтарын көрдөрдүлэр. Биһиги саха уолаттара кинилэргэ сүгүрүйэбит, киэн туттабыт.

Кытыастар сүрэбим
 Кытарар тымыра

Кыһыылаах кыргыһы
 Кытылыгар тимирдэ.

Куйах хайдар
Күүгүнүн кытары

Куйаха күүрэр
Кыланы иһиллэр.

Тохсунньу ый, хаар түһэн үллүктэнэр. Халлаан тымныйда, сир тонно. Аһаҕас халлаан анныгар турар саллаакка тымныы, ол да буоллар саха саллаата онно бэриммэт, дойдутугар бэриниитэ, таптала өссө күүһүрэр.

Дойдугун көмүскүүр андаҕар этэннин,
Эн саллаат буолбутун саа-саадах тутангын.
Эн дьонун, алааһын эйиэхэ эрэнэр
Ол иһин кэлэргин күннээх түүн кэтэхэр...
Өй-сүрэх иннигэр үөрүйэх быһаарар-
Үгүс да түгэннэр үөрдүһүн үөмөллэр...
Көрбөтөх өстөөххүн кытары кыргыһар
Күүшпэтэх сүпсүлгэн эйигин кыһайа.

Анал байыаннай дьайыы салҕанар... Төрөөбүт сирдэриттэн, төрүт буордарыттан араһан, кый ыраах кыргыһы буола турар сиригэр саха уолаттара булугас өйдөрүнэн утары кыргыһар өстөөхтөрүгэр иннилэрин биэрбэккэ киирсиилэрэ атын омуктары сөхтөрөр. Сытыы харахтарынан оптика нөнүө өстөөхтөрүн көрөн, чыыбыстарын даҕайан, тардан кэбиһэн, бииргэ сылдыар табаарыстарын өлөр өлүүттэн быы хаабыттара иһиллэр.

Тыын тыынна харбаһар тынааһын күннэргэ
Тыгын Хаан сыдыана буоларгын умнумаар,
Чыыбыһын быһаарар чыпчылҕан түгэннэ
Хаан булчут өбүгэн үөрэбин тутуһаар.

Сана дьыл буолуо өссө да хас да хонук иннинэ төрөөбүт Сахаларын сириттэн Сана дьылынан инники кирбиигэ сытааччыларга бэлэх аҕалан түнгэттилэр. Саллааттар бары үөрүүкөтүү, өрүкүнэйи бөҕөтө. Ис сүрэхтэриттэн кыһаллан оскуола оҕолоро сурук суруйан, саха саллааттарыгар күүстэригэр күүс эбиллиннэ, дойдуларын ахтылҕанын аһарынарыналларыгар тирэх буолла.

Самныбат саргылаах эн саха буолаһын,
Ол иһин бүгүн да эн булгу кыайаһын,

Кыайыгың көтөбөн дойдугар кэлиэбин,
Ол Кыайыы ыһыаҕар бар дьоннун кууһуоһун!

Дьон эйэлээх олоххо ону-маны үөһэттэн көрөргө камераҕа устарга наадалаах тэрил. Ол бэйэтэ Украинаны кытары сэбилэниилээх иирсээн буолбутугар, саамай кутталлаах сэрии сэбэ буолла. Тыаһа суох кыырай халлаанынан көтө сылдьан иэдээни оноруута кистэл буолбатах, бу сэрии сэбин туттууга саха уолаттара эмиэ баһылаан, дойдуларын көмүскүүргэ инники сылдьаллар.

Умайар кутааҕа киирсирээр.
Дрону охторор сууларан,
Абырыыр, дьоннорун харыстыыр.
Санаатын түһэрбэт мохсоһол.

Дьулуур уонна тулуур өбүгэбит бэлэбэ, уһулуччу уратыта. Ириэнэхтэн иннибэт, тонтон толлубат саха буойун саллаата. Кэннилэринэн чугуйбакка, Бииргэ сылдьар доһотторо, доһордуу буолбут буряттар, калмыктар уонна да атын омуктар инники кирбиигэ дойдуларын туһугар бэриниилээхтик киирсээнэр, өлөртөн куттаммакка, эдэркээн уолаттар олохторун толук уурдулар. Илин диэки тахсар күн, история сырдыга, ол сырдыкка көһүннүн, олох дьиннээх кырдыга.

Көнүл көтөр кыталык
Кынатын тыаһын долгуна,
Көтөр эккэ кыбытта.

Кытыыта күстүбэт
Күөх Мэнгэ куйаартан
Кымныылаах тыллар
Кутулла тураллар...

Эр киһи төлөттөөх сүрэхэ биһиги буойун уолаттарбытыгар өйдөрүгэр-санааларыгар бигэтик киирэн, дойдуларын туһугар бэриниилээхтик киирсэн, модун Арассыыйа хаһан даҕаны кимиэхэ да хотторботоҕо диэн санаанан салайтараң, кыргыз толоонугар харананы утары кыргыһыыга сырыттаһара...

Кырыылаах харах кынчыатыы көрбөтүн,
Уодаһыннаах тыллаах уоһун өһүлбэтүн,
Дьүлэй кулгаахтаах чуннуу сатаабатың,

Кыайы суола аһыллан биэрдин,
Өрөгөй күнэ үүнэн кэллиин,
Эр киһи төлөһнөөх сүрүбүр.

КИҢИ БАРАХСАН

Семен Данилов хоһооннорунан дьүһүйүү

Н.П. Парфенова,
В.В. Филиппов аатынан Бэрдьигэстээх
гимназията, Горнай улууһа

Тыйыс айылҕам киэн алаһатыгар
Мин собус соҕотоҕун турабын.
Хара тыам иниэттэр музыкатыгар
Сүрбүн-купшун ыга баттатабын.
Оо! Ол эрэри киһи барахсан-
Айылҕа өлбөт өйө, танарата-
Ханнык да ыртан кыайыылаах тахсар
Киһи өркөн өйө, модун санаата.
Тыйыс айылҕам күөх алаһатыгар
Мин собус соҕотоҕун хаамабын.
Айылҕам бу халыан хараалыгар
Мин көрбүөччү харахтанабын.
Мин көрөбүн: олох кистэллэрин,
Атомнар арахсар тутулларын,
Өгнөр этиллибэт эгэлгэлэрин,
Көй галактикалар куйаардарын.

Истибэти истэр чуор кулгаахтанабын
Кинкиниир киэн тайҕам үөһүгэр
Миигин хайҕаан, ардыгар таныһан
Үөгүлүүлэр өлбүт үйэлэр.
Истэбин үрүн күн ырыаларын,
Аан дойду санарбатах санатын
Уонна мин истэбин таас суланарын,-
Таас буолбут тыйыс дьылҕатыттан.

Айылҗа өлбөт өйө, тагарата-
Мин буолабын мунур үйэбэр...

Эрэн миэхэ,	Санныппакка, салгыбакка,
Эрэн миэхэ...	Эн сүрэххин ириэриэм.
Эрэн илиим эрчимигэр,	Эйигин олох албыныттан,
Эрэн сүрэҕим төлөнүгэр,	Эрэн, экчи арчылыам.
Эрэн санаам сайыныгар.	Уонна санаам сайынынан
Ханнык да ыар охсууну,	Киэн аартыкка таһаарыам...
Ханнык да ыар сохсону	Эрэн илиим эрчимигэр,
Эйигиттэн халбарытыам,	Эрэн сүрэҕим төлөнүгэр,
Эһиэм, уоттуом, барчалыам.	Эрэн санаам сайыныгар.
Эн барыңый муннуккар	Экчи эрэн,
Күн мичээрин түһэриэм,	Эрэн миэхэ.

Кырдык курдук күр күүстээх
Күн сиригэр туох да суох.
Кырдык курдук үйэлээх
Күн сиригэр эмиэ суох.
Кырдык- кылыс, уот болот,
Киһи көтөр кыната.
Кырдык – эрдээх дьон дьоло,
Кырдык – сайдыы ырыата.
Атаһыам, арыт кырдык
Ыарыылаахтык тайанар,
Сиикэй бааска туус курдук
Алдьархайын аһытар.
Олох эһин эндирэ -
Харахха анньар кырдык.
Дьон эриэнэ, дьон күтүрэ
Барыта ааспат кырдык.

Сахам сириҥ тымныгыта -
Сахам сириҥ кырдыгыта,
Ити тымныгы тыыныттан
Унуоҕа суох тылгынан
Сымыйалаан куоппаккын
Кырдык сорох ардыгар
Тохсунньулуу тымныгы.

Оннук кырдык сырдыга
Кинини өлбөт тынныыр.
Ол да иһин дьон бэрдэ
Кыларыйар кырдыгы
Үрдүк Айыы онгостон
Үйэлэригэр үгэллэр.

Сүрэбэлдьиэ суохтаах сүрэх!
Сүрэххин сүрэбэлдьитимэ,
Үлэлииргэ өрүү үөрэт,
Уоскутума, өрөтүмэ.
Төһө санаан кыайарынан
Көлүй , дьаныһ сүрэххин:
Кыйдаа ыраах маардарынан,
Олорт дохсун сүүрүккэ.
Эргит сири сиксигинэн
Муораны улаҕатынан,
Эрчий “айа!” – диэбэт гына,
Бүрүй түбүк куйабынан.

Уонна үөрэт, үөрэт
Уордайыахха уордайар,
Үчүгэйгэ нүөйэ үөрэр
Олох үрдүк үөрэбэр.
Дьалбааран, арыт, ахсыа-
Кынкыйын дуол эрэнимэ,

Саҕатыттан ылан сахсый,
Үөс-батааска биэримэ.
Ими кытта тэннэ туруор
Уонна кэлуй, олордума,
Көлүй күнү быһа. Долуой
Уостуганын устума.

Кини барахсан эрэлин,
Кини кэрэмэн кэскилин
Итэгэйэrim бэрт буолан,
Эрэнэrim бэрт буолан,-
Кэхтибэккэ, хоһууннук,
Күүспэр сылдыар уол курдук,
Инним диэки дьулуһабын,
Иннибэккэ иһэбин!

ТӨРӨӨБҮТ ТЫЛБЫТ – САЙДАР ТӨЛКӨБҮТ!

Нь.Н. Седалищева, Е.С. Старостина,
Д.П.Коркин аатынан ЧРСООЭИО

Санарыахха сөп хас да тылынан,
Оттон олоробун биир тылынан.
Биһиги тылбыт — былыргы тыл,
Бэйэтин туһугар бэрт баай тыл.
Кини баай диэх, бастакытынан,
Кэмчи астыы быстыбатынан,
Уларыттахха, иккиһинэн,
Улуу тыллыы имигэһинэн.

Тылбытыгар сөнө сылдыллар
Тыһыынчанан, сүүһүнэн сыллар.
Үйэлэри курдат сандаарар
Өбүгэбит өйө-санаата,
Олонхобут, остуоруйабыт,
Ол аата биһиги истуоруйабыт.
Кыһынны уһун киэһэлэргэ
Кыракый балаһан дьиэлэргэ —
Эбэтэр көмүлүөк сырдыгар,
Эбэтэр түлэй түүн барыгар —
Урукку кэми тилиннэрэ
Устара дьоммут сэһэннэрэ.

Үһүээннэр, остуоруйалар,
Үлүннэриилээх да буоллаллар,
Өбүгэлэрбит үгэстэрин,
Үөрүйэхтэрин, үөрэхтэрин
Үүнэр сүһүөх дьонно инэрэр
Үтүөкэн түгэннэр этилэр.

«Сурукка суруллубут тыл үгэһэ, тыл хоһооно, айар санаа илбиһэ
Саха сиригэр Өксөкүлээх үйэтиттэн ыла үөскээбитэ диэн бары
этиэхтэрэ».

П.А. Ойуунускай

Саргылардаах сахаларбыт
Салаһыннаах сангаларын
Саналыыра тойугунан
Салайан – санардан иһиэбин.
Ытык – кырдыаҕас дьоннорбут
Ыллаабыт рыаларын
Ыллам- дьэллэм ырыанан
Ыллаан – туойан иһиэбин.

Ийэттэн – аҕаттан айыллыбыт
Элэ – была тыллары
Ирдээн – тордоон тураммыт,
Этэн – сангаран иһиэбин.
Киһи – саха аатырбыт
Кэриэс – хомуруос тыллары
Кичэйэн – хачайан тураммыт,
Кэнэтэн – уһатан иһиэбин.

Орто дойду олоҕор бааллар
Улахан, кыра, улуу тыллар.
Аан дойду үрдүгэр үгүстэр
Аарыма, аччыгый өрүстэр.
Тыллар син өрүстэр курдуктар:
Тыыннаахтар, дириннэр, модуттар...

Өрүстэр, үрэхтэр, сыккыстар
Үйэттэн үйэҕэ сырсаллар,
Эмпэрэ сырдара сууланнар
Эмискэ бүөлэнэр суоллара,
Сорохтор оччоҕо өлөллөр,
Сорохтор, суох, төлө көтөллөр!..

Төһөннөн эн чуолкай тыллааххын,
Соччоннон эн чуолкай өйдөөххүн,
Төһөннөн эн сытыы тыллааххын,
Соччоннон эн сытыы өйдөөххүн.
Оттон ким кизэн өйдөөх-санаалаах —
Ол киһи кэрэхсиир саналаах.

Саха омук буоларбынан саҕам-ингэм **сахалыы**,
Тутта-хапта сылдьарым да туспалардаах —
сахалыы...

Норуот талыы – талба тылын
Илбиһин, имигэһин тиһэн,
Иилээн – саҕалаан тутуохха.
Өрө анһан сайдарын,
Өбүгэ үгэстэрин сүһэн,
Өлбөт – сүһпэт үйэлиэххэ.

Баай – талым, тапталлаах тылы
Төлкөлүүр түүрүбүн быраҕан,
Эккэ – хаанна иниэр диэри
Быстыбытын салҕаан, быһһаныхха...
Норуот өлбөт өркөн өйө,
Өрө күүрэр өрөгөйө-
Тыыннаах тыргыл тырым тыла.
Саха айыы саннаах
Санаатын астыннаран
Саргытын салай,
Дьокуут омук сордоох
Олоһун толкуйдаан
Дьолун туругурт,
Үс дойду
Өйүн түмэн
Өрөгөйүн үрдэт!

Сир симэһиннээх сибэккитэ,
Силигирии сиппит симэһэ-
Сыһыы сыттаах **сахам тыла...**

НОРУОТ ТАПТЫЫР АЙЫМНЫЫЛААХ, НОРУОДУНАЙ ДИЭН ААТТААХ

А.В. Чугунов аатынан
Мэльдэхси ОО, Мэнгэ Хангалас улууһа

- Уолаттаар, кэлин эрэ, - диир биир уол хартыына иннигэр тохтоон баран.
- Оо, народной суруйааччылар!
- Амма Аччыгыһа.
- Бу Күннүк Уурастыырап.
- Эллэй.
- Суорун Омоллоон.
- Бары бэркэ билэр суруйааччыларбыт дии.

Норуот таптыыр айымныылаах Норуодунай диэн ааттаах.

- Оҕолоор, Өксөкүлээх тоҕо Өймөкөөнү таптыырын билэбит?
Истин эрэ (уолаттар “Дьэ эрэ” дэһэллэр)

-
Өксөкүлээх Өлөксөй
Өймөкөөнү таптыыра,
Сатыылаан, ат да миинэн,
Араастаан айанныыра.
Кини, саха хотойо,
Дьин-чахчы ордороро
Муус Хайатын оройо –
Ол эр бэрдин олоҕо!

Угуйара үрдүк чыпчаал,
Киис-саарба тыл соноро,
Кэрэ айылҕаҕа таптал,
Саха дьонунн соргута.
Өксөкүлээх үгүстэ
Өймөкөөннүүр идэлээбэ.
Үрдүк эрэ үрдүккэ
Талаһар үгэстээх ээ!

- Оттон Алампа кэрэ Дунытыгар анаабыт тылыгар маннык эмиэ баар эбит:

Холкутук утуйбут хотунун
Аттыгар кэтэһэн олорон,
Сибигинэйэрэ иһиллэр:
“Ыллым ээ, ыллым...”

Хобдох олох, хаҕыс сыһыан
Сөнмүт поэт хоһоонугар,
Эппит ааттал тылыгар:
“Ыллым ээ, ыллым...”

Көхсүн иһигэр көнньүөрэн
Эппит дьүөрэ тыллара
Өйтөн ааспат, арахпат:
“Ыллым ээ, ыллым...”

Поэт суох. Улахан тапталга
Ааттала алгыс кэриэтэ
Иһиллэр эбит биһиэхэ:
“Ыллым ээ, ыллым...”

- Николай Неустроев “Балыксыт” диэн кэпсээнин бары өйдүүбүт дии.

Айар аймах төрөппүт
Араас таһым айымньыттан
Өйдүү биирин чорбото
Өйгө хатыыр буоллабын,
Ньосторойоп талаана –
Норуоппут биир баайа.

Үйэ анара аастаҕа,
Үөрэнээччи сылдыаммын,
“Балыксыт Былатыан” кэпсээни
Бакаалата аахпытым.

Симилэх сис ортото
Кулуһун, хомус кылдыылаах
Саһан сытар көлүйэ,
Куурбут-хаппыт курун тыа,
Балыксыт хобдох отуутун
Барбах барыл торума,
Күөх далайын күтүрэ,
Хара ыкка кубулуйан
Халдыаайы кытылга
Хабырына улуйара –
Өйбөр өспөт өйдөбүллэр.

- Оттон Сэмэн Даниловы төрөөбүт үрүбэ билигин да суохтуур эбит.

Сэмэн, эйигин суохтуур
Сиинэн устан суһумнуур,
Ырыа санныбар тылыны
Ыга кууһар хараасты...

Уһун ыраах айантан
Улугура сылайан
Кэлэр этин Сиинэбэр,
Күндү иккис ийэбэр.

Санара эрчим күүс ылан
Сана суолга турарын,
Истин тыллаах поэт буолан
Итиллэн тахсыбытын...

Сэмэн, эйигин саната
Сиинэн ситэн силигириир.
Оҕо саас намыын ырыата
Олох дьолун кэрэхэлиир.

- Сэмэй буолуу киһини кизэргэтэрин Бүөтүр Тобуруокабынан эмиэ холобурдуулар эбит.

Кэмэ суох элбээбит поэттаах –
Бур-бур буруолаах
Биһи саха дьоно буоллахпыт,
Барыларыттан чорбойор атыммыт.
“Сүрэхтэни” диэн ааттаан
Сыал-сорук туруорунан,
Хайҕал тылларын хомуйсабыт,
Хайгыыры бары да сатыыбыт,
Хайҕанартан олуһун үөрэбит.

Тоҕо эрэ умнубаппын
Тобуруокап биирдэ эппитин,
Талааннаах киһи сэмэйин
Тобуруокабынан этэбин:
“Сэттэ уоммун туоллум да,
Поэппын дэниэхпин эрдэ –
Суруйбутум аҕыйаҕын,
Айа илигим баһаамын,
Хаачыстыбата хайдаҕын,
Мунаарарым элбэҕин
Бар дьонум туох диэбин...”

- Оттон Эллэй мэлдьи эдэр, оҕолору таптыыра дьон өйүгэр хаалбыт.

Эллэй уулуссанан иһэрэ...
Миигин отой билбэккэ эрэ
Ааһа турбута, төнкөччү туттан,
Онтон эргиллээт, сана уһуктан
Дьону-сэргэни көрөр курдук,

Сэргэхтик көрөн-истэн,
Тугу эрэ кэпсээбитэ дьорбооттук,
Сытыы киһи этэ сэгэлдыйэн.

Эллэй биирдэ ыалдытгаата,
Уолбун көхсүгэр сүктэ, ыллаата,
Төттөрү-таары хаамыталаата –
Өйбөр итинник инэн хаалта.
Ыччаты, оҕону таптыыр
Ытык кырдыаҕас кэлэн ааспыта.
Соргулаах олоҕу айхаллыыр
Хаһан да кырдыбат поэзията

- Оттон Даланна, оҕолоор, Тыгын Дархан махтаныан махтанар .

Ахтар айыһыппыт талан,
Ааспыты анаарарга ананан,
Бу манна төрөөбүтэ Далан,
Боотур Уус буоруттан хаан тардан.

Урукку охсуһуулаах сахтар
Уларыйбыт кулун уорбаларын
Уус-уран тылынан ойуулаан
Уйгуурпута уйулҕабытын.

Ааспыт алдьархайдаах кэмнэр
Анаарыйар анараа таһааларын
Аан бастаан сиһилии сэхэргээн
Анаарбыта үс саха төрдүтүн.

Ол иһин
Ол дьыллар унуор мындааларыттан
Оҕо-сиэн удьуоругар махтанан,
Ордорон, Даланы талан
Одуулуурга дылы Тыгын Дархан!..

**Үйэлэргэ ааттатыах суруйааччы дьоммутун,
Туругурдуох сахабыт тылын!**

ӨЙ-СҮРЭХ ТҮГЭБЭР ТЫЙННААХТАР...

Н.С. Степанов аатынан Бүлүүтээҕи
уопсай үөрэхтээһин орто оскуолата, Бүлүү улууһа
М.К. Муксунова, М.С. Алексеева

*Экранна Бүлүүттэн төрүттээх саха суруйааччыта, сэрии кэмин
оҕото Николай Иванов туһунан кылгас презентация көстөр.
8, 7, 6 кылаас уолаттара музыкаҕа добуһуоллатан киирэллэр.
Дьүһүйүүнү ааҕаллар. Аабыыга сөп түбэһиннэрэн Албан аат
болуоссата, Кыайыы болуоссата, Геройдарга анаммыт памятник,
стела экранна көстөллөр.*

Ыллыыр ыраас кумахтаах,
Арыы аллар алаастардаах,
Сыа сүүрэр сыһылардаах
Ытык Бүлүү кытылыгар
Түөрт үйэ кэрингэ сайдар-үүнэр
Төрөөбүт Бүлүүбүт куоратыгар
Олорон ааспыт сэрии кэмин оҕото,
Саха талааннаах суруйааччыта
Николай Иванов Кыайыы кынаттаах хоһооннорун
Киэн тутта ааҕабыт биһиги.

Мин дьоллоохпун...
Кыайыыны аҕалбыт буйуттардыын
Кыратык да буоллар
Бииргэ сылдыбыппынан.
Кыргыһыы кырыктаах хонууларыгар
Киһилии быһыыларын сүтэрбэтэх
Килбиэннээх хорсун сүрэхтэрэ
Дьоллоох олоҕу туойбут
Дьуохардарын истибиппинэн.

Тыһыынча тоҕус сүүс аҕыс уон аҕыс уол
Бүлүүттэн сэриигэ барбыта,
Тыһыынча отут түөрт хорсунтан хорсун уол
Ол өлүү уотугар умайта
Үс Герой биһигин ыйаабыт хатынга
Саас аайы күөбүнэн суугунуур,

Ол тула хахыйах дьуохарын тойуга
Дьыл-хонук ааһарын туоһулуур.
(Өй-сүрэх түгэбэр тыыннаахтар)

Алгыстаах күөх Бүлүү аатырар сиригэр
Үс Герой сулуһа умайар,
Албан аат сирдыттээх ыччатын түөһүгэр
Инники эрэлэ оргуйар!
Өлөннөр өлүүнү кыайбыттар
Өй-сүрэх түгэбэр тыыннаахтар,
Бу сиргэ кырдыары билбэттэр,
Бар дьонно букатын кэлбиттэр.

Геройдар улууга ананан,
Хотойдор халлаанна көтөөрү
Төрүүллэр бу сиргэ олонор
Төһнүбэт төлкөбө сирдээри...

Албан Аат болуоссат дьөгдөйөр саалыгар
Үс Герой өргөһө килбэйэр,
Умсары сааллыбыт сул батас анныгар...
Уот кырдык андабар умайар.
(Ытык сир)

Аарыма суон лабаа суугунуур тыаһыгар,
Ааспыт кэм тойуга иһиллэр,
Бу куорат түөрт сүүс сыл олобун суолугар
Нууччалыы, сахалыы тойуулар.

Күн дьонун көнүлүн күөмчүлээн өлбүттэр
Көтөр кэм сүүрүгүн нөнүөлээн,
Билигин даҕаны бу манна тураллар
Барытын санааба хатылаан.

Өрөгөй-үөрүүлээх, хом-түһүү да күһнэ
Биһиги мустабыт бу ытык миэстэбэ...
Ааспыт кэриэстии, андабар тыл этэ,
Сыл-хонук соппотох кырдыгар сигэнэ...

Кыайыны уһаммыт көлүөнэ
Кыайтарбат кытаанах кыырпаҕа,
Бүгүн да, кэлэр да көлүөнэ
Булгуччу киэн тутта ааттыаҕа...
Сэрии диэн дынг тугун билбэтэх
Сиэннэрбит сэлэтин кытары
Сүрэхтэн, санааттан сүппэтэх
Саллааттар үйэ саас сылдыяхпыт.
(Сэрии сылларын оҕолоругар)

Бу ытык миэстэҕэ ол дыкти түгэннэ
Киэн туттуу сүүрэнэ сүрэххэр кутулуо,
Бу ытык миэстэҕэ ол дыкти күүрэннэ
Төрөөбүт дойдугар тапталын уһуктуо...

Ааспыт кэм ыарахан кырдыга
Бу куорат түөрт сүүс сыл ыллыга
Барыта бу манна түмүллэн
Ньыгыл таас буоланнар тураллар.

Умнуман! Албан Аат өлбөөрбөт күлүмүн,
Олоххо ыраас күн ыарахан толугун,
Харыстаан, өй-сүрэх кэпсэтэр миэстэтин,
Санааны сааһылыыр Ытык сир чуумпугун!
Умнуман! Умнуман! Харыстаан!

КЫЫРАЙ, КЫАЙЫЫ ХОТОВО!

А.Н. Ефремова , В.Н.Ноговицына
Г.Д.Протодьяконов аатынан
Алаҕар ОО, Чурапчысы улууһа

(«Соловьы” ырыа тыаһыыр)

Мин бардым:
Арҕаа,
Алдьархай ааннабыт дойдутугар,
Кый ыраах,

Кыргыһы кыламмыт кырдалыгар.
Мин бардым:
Аан дойду хаанымсах адьырбатын
Ахсатан, арбадын иһигэр
Атаранан харабалы анньыһа;
Күн дыоно барбарар көнүлүн
Күөх халлаан күндээрэр күөнүгэр
Көмүстүү күлүмнүү сырдатыһа.

(“Мин мантан сэриигэ барбытым” ырыа ыллыылар).

Мин мантан сэриигэ барбытым
Кыракый балабан дьиэбиттэн,
Ыраахха диэритин кэтэһэн
Турбута кырдыаҕас мин аҕам.

Мин мантан сэриигэ барбытым,
Бар дыонум алгыһын ыламмын,
Далбааты хаалбыта алааһым
Будьурхай баттахтаах тыатыныын.

Хааннаах сэрии холоруктуур,
Халбас хара дыылба атын миинэн
Илбистээх ньиргиэр атаакаҕа
Мин киирэн истим.
Хааннаах хара баттах хамсыыр,
Хатыылаах кылынан сүрэҕи тарбыыр,
Мэндээркэй хара харахтар
Миигин супту анаараллар,
Ол сабыллыбыт уостар аһылланнар
“Өһүөннээ!”- диэн ыныраллар,
Хааннаах хара баттах хамсыыр,
Харанаҕа күөх уот буолан сырдыыр.
Ситиһии силлиэтэ сүрэхпин үрэр,
Түөспэр сана күүс күүрэр.
Ханна-ханна ыар буомба
Хас төгүл лүнсүйбүтэй?
Ханна мөлүйүөн буулдыа
Халты-сиирэ түспүтэй?

Хаста-хаста оскуолка
Хайа-тэлэ саайбытай?
Хаста-хаста уот буулдыа
Хааммар умсан ааспытай?

Онно пушкалар эстэллэр,
Сир өрүтэ илгистэр,
Сүтэ-сүтэлэр көстөллөр
Куораттар, тыалар, стептэр.
Ийэ дойду көмүскэлин
Ытык иэһин толоро,
Балкыырдаах байҕаллыы үллэн.

Күүрбүтэ норуот уора.
Модун ураа ньиргийэрэ
Москва анныгар, Волгаба,
Ийэ сиртэн үүрэллэрэ
Фашист үөрүн арбабар.
Быйлаан түһэннэр,
Бнырык даҕаны күннэр!
Хаар буурба курдуктар
Хайыһардаах фашистар.

Ынчык, үөхсүү үлүгэр...
Ыыс-быдаан турда.
Хаар-сиир көлөһүн,
Хаан-сиин булкуста.
Үрүн туман өрүкүйэн,
Үллэн ахан олордо...
Кимии улам күүһүрэн,
Толоону “Ура!” толордо.

(«На Мамаевом кургане” ырыа тыаһыыр)

Быйыл биһиги биир дойдулаахпыт, аатырбыт артиллерист Г.Д. Протодьяконов 115 сааһын бэлиэтиибит. Кини Аҕа дойду Улуу сэриитигэр Сталинград аннынаабы Улуу кыргыһыыга кыттыыны ылбыта. Кини генерал В.И.Чуйков командующайдаах 62-с армия састаабыгар киирэн, 79-с гвардейскай дивизияҕа

артиллеристаабыта. Аатырбыт артиллерист өстөөбү утары дьин
геройдуу охсуспута уонна саха саалаахтан самныбат саргыта
таайан дойдутугар тыыннаах эргилибитэ.

(Каноида, пушка, бомба тыаһыыр)

Сталинград куорат оборонатыгар Г.Д. Протодьяконовы
кытта бииргэ сулууспалаабыт, Аҕа дойду сэриитин сылларыгар
хас да бойобуой охсуһууларга бииргэ кыргыспыт поэт, прозаик
Алексей Бродников киниэхэ анаан “Хотугу атамаан” диэн
хоһоону суруйбута.

(Г.Д. Протодьяконов пушкатын соһон киирэр, сэриилэһэр)

Сэриитит атамаан	Буусканы соспут
Сэмэй аатын	Буулаҕа бухатыыр –
Ситэрэн үйэбэ	Бу кини этэ,
Мамаев курган	Урагаан буолбут
Монумент тааһа	Уотунан тамныыр
Манньык кэпсиэбэ:	Уот хардааччы этэ.
“Саха дьонун	Кини сүрэбэ
Саргытын туһугар	“Тин-тин” тэппитэ
Саа-саадах туһуга,	Волга дохсун сүүрүгэр,
Кини дьолун,	Кини сүрэбэ
Кэскилин туһугар	“Тин-тин” тэптэ
Герой буолбута.	Бар дьонун сүрэбэр.

(“Победный марш”ырыа тыаһыыр)

(В. Чуйков Г.Д. Протодьяконовка мэтээл кэтэрдэр)

Кэпсээ эрэ, кэпсээ эрэ,	Тимир силлиэни
Килбиэннээх буйун	Тирэ силэйэн,
доһорум,	Хотой көтүүтүнэн
Кииллийбит чыныс кийим,	Куугунуу көппүккүн,
Уот холоругу	Тигр тинилэбинэн
Ортотунан тэлэн,	Тигинии сүүрбүккүн...
Өстөөх үс “тигрин”,	
Үөмэ сылдьан, үлтү ытан,	

Өрөгөйдөөн тахсыбытыг-
Өлөр өлүү үөһүттэн,
“Өллө”, - диэбит кэнниттэн
Ийэ сиргэ, иэримэ дьибэбэр
Эргиллибитин этэнгэ,
Алгыстардаах аал уоккун,
Арчылааннын оттубутун.

(«Победный марш” ырыа тыаһыыр)
(Родина мать, символика года - хамсаныы)

Кыырай эрэ,
Кыталык буолан,
Кырдалы, сыһыны
үрдүнэн,
Кыайыы ырыата!
Күөрэй эрэ,
Күөрэгэй буолан,
Күөх толооннору үрдүнэн,
Күн дьонун үөрүүтэ!
Ыллаа,

Ымыы чыычаах буолан,
Ыллаах алаас ахсын.
Эйээр,
Этигэн хамыс буолан,
Элгээн сыһыы устун.
Кэпсиэ, кэпсиэ түргэнник,
Кэриэн ыччаттарым
Кэккэлэригэр киирэннин
Килбиэннээх кыайыы
буолтун!

Улуу Кыайыы чабыл күнүн
Сэттэ уон абыс төгүл көрсөбүт.
Улуу Кыайыы сандаарар күнүн
Дьолбут күнүн түстүүбүт.
Туругурдун Эйэ,
Туругурдун күн сирэ!

ҮЧҮГЭЙН ДАА, ТЫЫННААХ БУОЛАР!

С.Г. Васильева

А.И.Софронов аатынан

Ытык Күөл 1 №-дээх оскуолата, Таатта улууһа

Киэн истиэп долгуйар, киэн тайба тыалылар,
Өрүскэ долгун-баал өрүтэ баргыйар, —
Гитлер саллаата
Хаампатын манна!
Аан дойду суоһурда, өй-санаа уоһурда,
Бигэ тыл - кыайыахпыт,
Биир санаа - кыайыахпыт!
Өстөөххө өлүү! — диэн Өргөйдө мин
дойдум...

Ахсынны тымнытыгар сиргэ хоннохуна,
Атаххын, илиигин онно үлүппэтэхинэ,
Булчут быһыытынан сыалгын таптааххына,
Хайыһар кэтэн халыйан истэххинэ,
Оччоҕо ордук өйдүүгүн эн сахаҥ сирэ
Эйиигин сатаан иипитин.

Тонгон-тонгон баран итии миини истэххинэ,
Хоргуйан баран миньигэс килиэби сиэтэххинэ,
Атаакаттан ыстыгыгын бүтүн табыстабына,
Суумкаҕар саппаас ботуруоннах буоллаахына,
Оччоҕо ордук өйдүүгүн эн төрөөбүт дойдун
бараммат баайын, улуу бэйэтин.

Өлөн эрэр чугас доборун өрүһүй диэн
хаһытаатабына,
Тулаайах оҕон синиэлин тэллэбиттэн
Тутуһан туран ытаатабына,
Оччоҕо ордук өйдүүгүн өстөөбү өлөрөр
Хайҕал дыяала буоларын.

Бу тугуй!? Сүрэх кыланна.
Хааннаах хара баттах...
Хааннаах хара баттах хамсыыр,

Хатыылаах хара баттах хамсыыр,
Мэндээркэй хара харахтар
Миигин супту анаараллар,
Ол сабыллыбыт уостар аһылланнар
Өһүөннээ!! Диэн ыңыраллар.

Суостаах-суодаллаах сурахтан да буолбатах,
Сурунаалларга тахсар снимоктан да буолбатах,
Икки харах илэ көрөн сөхпүтүнэн ээ,
Икки илии тутан-хабан билбитинэн ээ,
Олох хаанын тохпуттарга,
Оҕо тыынын быспыттарга
Өһөгөйдөөх өс-саас үөскээтэ,
Өлүү сүрэҕи уотунан күөртээтэ.

Ол иһин абам-сатам уоттаах сирин
Автоматынан фашист сирэйигэр тибиирбит кэммэр
Саллаат сүрэҕим хаһыатын - тойук сибиниэһи
Мин түөһүм төлө тэбэр!
Немец үрдүгэр немец сытар,
Хааннаах, кугас фашист баттаҕын
Хаҕыс тыал хамсатар .
Бу кэмнэ сүрэх көнһүөрэр,
Санаа халлааныгар күн көрөр

Элбэх да эндиэни ааһан эмиэ көрүстүбүт
Бүрүйүн остуолу наҕылыһан - бүгүн биһиги күммүт!

Ол ааспыт түһүлгэттэн	Умнуллубат сырдык чүмэчи.
Олоххо элбэх толкуйдар,	Кутаа уоттаах охсуһууга
Кэрэ да доботторбут	Куйахтааҕар да кытаанах
Кинилэр бүгүн суохтар...	Доҕордоһуу улуу күүһэ
Тутун бакааллары күөрэччи!	Туругура турдун диэн...
Умайдын олох храмыгар	

Сирдээҕи сидьин быһыы бары сиппилиннин диэн...
Эйэлээх олох дьол түһүлгэтигэр эмиэ көрсүһэрбитин иһин!

Тыиннаах буолуу айхалыгар
Курустааллыы сырдык арыллыдын!
**Үчүгэйиэн даа, тыиннаах буолар,
Үөрүн-көтүг, тыиннаахтар!**

САХА САЛЛААТА

В.С. Гаврильева,
Дьокуускай куорат 23№-дээх орто оскуолата

Тимофей Егорович Сметанин 1942 сыл атырдыах ыйыгар Кэбээйи оройуонун военкоматынан Аармыйаҕа ынырыллыбыт. 284-с минометнай полкаҕа сулууспалаабыт. Фронтан, ыалдыан, 1944 сыллаахха төннүбүт. «Хорсунун иһин», «Бойобуой үтүөлэрин иһин», «1941-1945 сс. Аҕа доду Улуу сэриитигэр Германияны кыайыы иһин» медалларынан наҕараадаламмыт.

Сэрии саҕаламмытын туһунан ыар сонуну истээт, 1941 сыллаахха «Бу күннэргэ» хоһоону суруйбута.

Бу кэмнэргэ,	Ким хаамыыта,
Бу күннэргэ,	Ким хардыыта,
Уоттаах санаа	Ким тыыныыта,
Уолан саханы туруорда,	Ким чыпчылыыыта –
Күүстээх саҕа	Барыта түмүллэр бииргэ, -
Көнүл саханы ынырда...	Түмүллэр сэриигэ,
Бу кэмнэргэ,	Өстөөбү үлтүрүтэргэ.
Бу күннэргэ,	

Сэрии уотун ортотугар сылдьан Сметанин айар үлэтин тохтошотоҕо. Хата ордук эрчимирэн, абаран-сатаран олус күүстээх хоһооннору айбыт эбит.

Кэтэһин, доҕоттоор, кэлиэхпит,
Эрэниг, биһиги эргийиэхпит, -
Кырыстан сибэккилэр,
Лабаалартан сэбирдэхтэр
Чээлэй күөбүнэн чэмэлиһэр,

Дьэрэкээн өнгүнэн дьиримнэхэр,
Киэн Лена аралыйар.

Кэлэр дьыл сааһыгар – диэн «Бырастыылаһыны» хоһоонугар поэт Улуу Кыайыы саас эрэллээхтик буолуоҕун билэрдии суруйбут эбит. Тимофей Сметанин сэрии кэминээҕи айымньыларыгар саха саллаатын быһыытын-майгытын, өйүн-санаатын диригинник арыян көрдөрбүтэ.

**Саха саллаата - айылҕа оҕото. Ол иһин олус тулуурдаах,
жайдахтаах да ыарахантан толлубат.**

Тымныы мин тыммын быспат,
Саха сириҥ кыһынны кыыдаана,
Муустаах муора аргыара
Мин хааммын тонорботоҕо.

**Саха саллаата – булчут. Ол иһин бэргэн ытааччы,
хорсун сэриинит.**

Ахсынны тымныытыгар сиргэ хонноххуна,
Атаххын, илиигин онно үлүшпэтэххинэ,
Булчут быһыытынан сыалгын таптааххына,
Хайыһар кэтэн халыйан истэххинэ, -
Оччоҕо ордук өйдүүгүн эн Сахаҥ сирэ
Эйигин сатаан ииппитин.

**Саха саллаата – бэринилээх. Ол иһин Ийэ дойду
көмүскээччитэ, Аҕа дойду араначчыта.**

Элбэх, элбэх, туолбатах эрэллэр,
Хаспыт аайы сырдык кэскиллэр –
Доҕоттоор, ити иһин,
Дьоллоох дойдубут туһугар
Өлүөхпүт – чугуйуох кэриэтин –
Өстөөбү ытыахпыт кэриэтин!

**Саха саллаата – уйан, нарын-намчы дууһалаабын биллэрбэт
майгылаах.**

... Харах уута халыйан иһэн
Хатан хаалла иэдэскэ –
Эр киһи ытыыр сүрэбинэн,
Эр киһи санаарбыыр көхсүнэн.

Саха саллаата – өһөс. Ол иһин өлүүгэ бэриммэт, олох иһин охсуһар.

Сахаларын сиригэр
Бөбө да, өһөс да буола
Төрүүллэр эбит, - диэтэ,
Өлүү сөхтө-махтайда,
Иэһийэр харанаҕа буруо буолан
Инэн-сүтэн хаалла.

Саха кийитэ – үтүө үлэһит буолан тыылга кыайыыны уһансыбыта.

Манна эмиэ сэрии силлиэтэ үрэр,
Манна эмиэ охсуһуу ньиргиэрэ
Иһиллэр эбит.
Утуйар ууну аахсыбакка,
Сылайдым диэн сынньаммакка
Үрүлүйэн туран үлэлиллэр.

Саха саллаата – эрэллээх доҕор. Ол иһин доҕорун алдьархайга хаалларбат.

Табаарыһын сыыллан кэлэн
Бааскын саба баайдагына,
Буулда аннынан, уот быыһынан
Эйигин сүгэн таһаардагына, -
Оччоҕо ордук өйдүүгүн доҕордоһуу тугун,
Доҕор диэн кимин.

Саха саллаата – сирдээх. Ол иһин инникитигэр эрчимнээх эрэллээх.

Эрдэ кырдыбыт иһин кырдыбат
Эрдээх саллаат сүрүбэ тэбэр буоллагына,
Сааспын сэрии сарбыйбытын иһин
Сарданалаах күн көрөн турдагына, -
Син биир этиэҕим
Сирдээҕи дылуу билэбин диэн.

Тимофей Егорович Сметанин Аҕа дойду Улуу сэриитин сылларынаагы хоһоонноругар саллаат уобараһынан оччотооҕу саха ыччатын өйүн-санаатын, быһыытын-майгытын түмэн дьүһүннээн көрдөрбүтэ. Кини сахалыы тыына, ис күүһэ куйах

буолан сэрии өлүүтүттэн быыһаабыттара. Оттон төрөөбүт төрүт тыла айымньылары буолан улуу олохтообуттара.

БАШАҔААЙЫ УОЛАТТАРА

Олохтоох ааптардар хоһооннорунан дьүһүйүү

Л.С. Ксенофонтова, Ф.Ф Николаева
А.И. Леонтьев аатынан Лөкөчөөн ОО, Бүлүү улууһа

(чүмэчи уматаллар)

1941-1945 **Тыыннаахтар умнубат сыллара**

Сэри...

Сир үрдүгэр ньиргийдэ

Сүрэбим курустук нүөлүйдэ

Санаатым ол ааспыт сыллары.

Сут кураан аргыстанан

Өлүү-сүтүү сэргэстэһэн

Ураанхай саханы аймаабыт

Ол суостаах сэриини

Эбэм эмээхсин кэпсиирэ.

(Ааҕар уолаттар бишдиһилээн иннигэр киһирэн иһэллэр)

Алаас, алаас айыттан

Арҕаа аартыгы тутаннар

Баартар сахалар сэриигэ

Баараҕай кыайыыны уһанса.

Биһиги дойдубут модуннук

Балысхан күүстэри түмүнэн

Бырааттыы ньыгыллык кэккэлээн

Турбута уордаахтык сэриигэ.

Биһи саха норуотун

Бастын үтүө ыччата

Баарта эбээт сэриигэ

Өстөөхтөрү самнара.

Дойду, норуот иннигэр

Дуухаларынтолукбиэрэ
Туйгун буойун дьоннорбут
Турбутгара ытык иэскэ

Бары күүһү- өстөөбү үлтүрүтэргэ!
Бары күүһү-олобу көмүскүүргэ!

Биһиги нэһилиэктэн Ийэ дойдуларын көмүскүү саа-саадах тутан сэриигэ 30 киһи барбыта. Олортон эйэлээх олоххо 18 киһи эргиллибиттэрэ.

Ким да умнуллубат!
Туох да умнуллубат!

Тыылга кыайыны уһансыбыт, хоһуундук, хорсундук үлэлээбит аҕа көлүөнэни ахтар, кинилэр килбиэннээх үлэлэрин үйэтитэр биһиги **ытык иэспит!**

1941 сыллаахха от ыйыгар Бүлүүттэн боломуочунай кэлэн, сэрии сағаламмытын туһунан биллэрбититтэн эрэ, биһиги дьоммут бу суостаах сурабы истэн соһуйаахтаабытара.

Манан. Ити энэринэн
Субу эбэ кытылынан
Ааһар ыраахха унаарыйан
Арҕаа барар аартыгынан
Бигэ эрчим санааланан
Бирисээгэ биэрэн туран,
Барбыттара тыйыһыран
Баппаҕайы уолаттара!

Манан, сити энэринэн
Субу Эбэ кытылынан
Арҕаа барар аартыгынан
Аастар ааһан ыраатаннар,
Ыстыктары кылбанната,
Ыстаал буулдыа ыһыктанан
Бастакынан сааны тутан
Баппаҕайы уолаттара!

(Уолаттар сэриигэ барыны көрдөрөллөр. Ол фон буолан көстөр)

Манан, ити энэринэн
Барар омоон ыллыгынан
Өрдөөбүтэ өлө-тиллэ
Өстөөхтөртөн өһүөннэхэ
Кэрэ кыыһы күүттэрэннэр,

Кэргэни, оҕону
хааллараннар
Барбыттара быдан кэмгэ
Баппаҕайы уолаттара!

(Сэриигэ уолаттарын атаары уһуллуута фон буолан көстөр)

Ийэ дойду көмүскэлигэр хаанымсах фашистары утары охсуһа, уоттаах төлөһнөөх андабар тылларын этэн, саха толугу уолаттара аттаммыттара. Бастакы хомуурга Андреев холкуос бэрэссэдээтээ Сэмэн Ксенофонтов, сэбиэдиссэй Марк Евсеев, суотчут Алексей Новиков, биригэдьиир Афанасий Шамаев иэриэмэ дыэзлэрин хаалларан сэриигэ барбыттара уонна эргилибэтэхтэрэ.

(Экранга бастакы хомуурга барбыттар хаартыскалара көстөр)

**Өлбүт буйун дьоммутун
Кэриэстэммит биһиги
Салют ытан тураммыт
Сүгүрүйэн ылыабын!**

(Уолаттар төбөлөрүн төһкөтөн сүгүрүйэллэр)

Манан, ити аартыгынан
Барар хатын чаранынан
Чинник үктээн лиһиргэһэн
Тийбиттэрэ Берлингэ.
Өстөөх өһөх хаанын тоһон
Өрөгөйдөөн өрө күүрэн
Бастакылар ааттарыттан
Баһпаһаайы уолаттара!

Манан, ити энэринэн
Манна кэлэр аартыгынан
Сорохторо сүтэн-оһон
Сорохторо өрөгөйдөөн,
Сэрии уоттаах сылларын
Силлиэтигэр сирэлиһэн
Манан тийэн кээлтэрэ
Баһпаһаайы уолаттара!

Кыайы өрөгөйүн билэн, төрөөбүт дойдуларыгар 18 киһи эргилибиттэрэ. Үлэ фронулар биһиги нэһиликтэн 12 киһи Витимгэ, Тиксийгэ, Эһэ Хайатыгар шахтаһа, таһаһас тийиитигэр, тутууга үлэлээбиттэрэ.

Хаалбыттар сэриигэ атаарбыт дьоннорун суохтаппакка, Кыайы туһугар харса суох туруммуттара. Тыһылга хаалбыттар сэрии сибиһиэс ардаһын күүстээх үлэнэн силэйбиттэрэ, саха саргыта самнар алдыархайын олоһхо дьулуурдарынан дьалты аһпыттара.

**Ытыктаан, доһоттоор! Сут-кураан кэмигэр,
Тыһыл дьонун тулуурун, Кыайыыга дьулуурун!**

Хаһан да буолбатын сэри
Хаһан да өлбөөрбөтүн күммүт.
Куруук чэчири туруохтун
Күн ийэ дойдубут.
Уруй буоллун эһиэхэ,
Улуу Кыайыны уһансыбыттарга!
Эбэрдэ буоллун эһиэхэ
Эйэни-дьолу түстээбиттэргэ!

КЭЛЭР КЭМНЭ НОМОХ БУОЛАН ҮЙЭЛЭРГЭ СЫЛДЬАХТАРА

Макар Хара, П.Тобуруокап, Чабылҕан хоһооннорунан дьүһүйүү

А.Е. Васильева

И. Е. Винокуров аатынан Хатыг Арыы ОО, Нам улууһа

(Горн, барабан добуһуолаах пионерскай этэрээт кицрэн кэккэлээн тураллар. Аҕа дойду сэриитин бэтэрээннэрэ кицрэллэр. Пионердар салют биэрэллэр, сибэкки туттараллар)

1 сэри бэтэрээнэ:

Хаһан этэй, ханна этэй,
Ханна сэри тиэрпэтэбэй?
Хайдах этэй, хантан этэй,
Хантан сурук кэлбэтэбэй?!
Көрбүт киһи хайаан умнуой
Ааспыт сэри алдьархайын.
Түүнүн түһээн көрбөт буолуой
Сидьин өстөөх хара дьайын.
Бэкиһиибин кутаа уоттан
Хайдах тыыннаах ордубуппун,
Ууну-уоту ортотунан
Сатыы хаампыт үһун суолбун.

1 пионер
Ыраас халлаан оройугар
Этин эппитинии,

Нуһаран түүн чуумпугар
Дьааһыйда уот сэрии.
Эйэлээх үлэбитин

Эмиэ сэрии кэстэ.
Хаарыан билэр сирдэрбитин
Хаан өстөөх тэбистэ.
Аҕа дойдутун көмүскүү

2 пионер
Хоту дойду хоннобунаан
Колонналар бардылар
Хара тыанан толоонунаан
Хайыһардар дайдылар
Өстөөх ханна саһан сытар
Өстөөх ханна хайыһар
Ситиэ онно сытыы буулдыа
Ситиэ сыыдам хайыһар

3 пионер
Ол кыргыһыга сылдыар
Омук быраат ортотугар,
Саха сириҥ уолаттара.
Хапсаҕайдарынан хаалсыбат,
Бэргэннэринэн бэриммэт
Биллэр байыас буолбуттара
Саха киһи истиэбэр,
Санаатыгар үчүгэй.

4 пионер
Ийэ сири көмүскүүр
Итии хааннаах уоланнар
Хотой сытыы харахтаах
Хорсун байыас буоланнар,
Ураанхай саха аатын
Улуу сирим үрдүнэн
Улаханлык аатырдан
Уруй-айхал ыллылар.

2 сэрии бэтэрээнэ:
Кыраман ыраах дойдуттан
Кылбаа маһан кыталык

Улуу удыурдарыныы,
Турунна норуот бүтүннүү.
Модун бухатыырдыы.

Сибиир улуу буолактара
Силлиэрдилэр иһиирэ
Туундара тыйыс уолаттара
Туруннулар сэриигэ
Өстөөх ханна саһан сытар
Өстөөх ханна хайыһар
Ситиэ онно сытыы буулдыа
Ситиэ сыыдам хайыһар

Өлүөнэ өрүс хотун
Үөскэппит оҕолоро,
Илгэ быйаннаах алаас
Ииппит ыччаттара,
Өлбөт-сүппэт үөстэнэн,
Бэттибэт бэйэлэнэн,
Кырыктаахтык кыргыһан
Кыайан-хотон кэлинг.

Бииргэ сайдар саргылаах
Бырааттыы омуктарга
Кэккэ турар чизэспитин
Ити дьонно көрөммүн,-
Мин улууһум киһитэ
Бу будурбан иһиттэн
Ааттаах киһи буолбутун
Айхаллаан ыллыбын

Кыырай халлаан кырсынан
Кырыяа көтөн кэлбитэ.
Кыргыз хааннаах хонуутун

Кытытынан эргийэн,
Кынкыр-лынкыр санаран
Кылбалдьыйа көпүтэ.
Кылбан манан кыталык
Кыргыһыылаах кытылтан
Алаас-алаас аайытын

Айхалбытын тиэрдээри,
Эбүрдэлии элиэтээн
Илин кэлэн ааспытын
Окуопаба сытаммын
Одуулаһа хаалбытым

3 сэрии бэтэрээнэ:

Алааспыттан барбыт дьонтон
Эргийбиһит дьэбитигэр
Абыһахпыт тыыннаах ордон.
Кыргыһыыга өлбүттэрэ
Хаарыан үтүө доҕотторум.
Кыайыы иһин биэрбиттэрэ
Күнтэн күндү олохторун.
Силиэ-сэрии суолун ааспыт
Сириэл кэппит эдэр сааспыт
Сүтүктэрин ахтан-санаан,
Сүрэх бүгүн эмиэ суохтаан,
Кыргыһыыттан төннүбэтэх,
Кыайыы күнүн көрсүбэтэх
Доҕотторбун көрбүт курдук,
Долгуйабын онтон ордук.

5 пионер

Кыайыылаах кыргыска кылыһы туппуттар
Өһүөннээх өстөөбү өргөскө үөлбүттэр,
Эргиллэн кэлбиттэр, охтубут буйуттар,
Хас биирдии саллааттар дьоруойдар тэтиллэр

6 пионер

Мин саллаат сиэнэбин
Онон киэн туттабын.
Мин эһэм Берлины ылбыта,
Самурай биистэрин кыайбыта.
Өрөгөй былаабын күөрэччи аспыта
Өлүүнү самнаран дьол суолун аспыта.

Мин саллаат сиэнэбин
Мин Кыайыы сирдьитин сиэнэбин
Эһэбин буулдыа да таппатах
Эһэбин ыстыык да ылбатах
Үөр бөрө буоланнар улуйар өлүүлэр
Буруоҕа муммуттар, булбакка тэйбиттэр.

7 пионер

Улуу сэрии хонуутуттан	Умнуллубат хорсун быһыы
Эргийбэтэх буйуттары	Умнуллубат тийэх хаһыы.
Бары туран чуумпурамыт	Бүтүн күннэ дуораһыйа
Кэриэстиэбин албан ааттарын	Иһилиннэ сүрэх аайы
Эйэ иһин, көнүл иһин	Кэлэр кэмнэ номох буолан
Ийэ сирин көмүскэспит	Кэриэстэннэ хас ааттара
Албан ааккыт төлөттөрүө	Мэлдьи эдэр герой буолан
Көлүөнэттэн көлүөнэбэ	Үйэлэргэ сылдыахтара

*Пионердар салют биэрэллэр, бэрээннэр тахсаллар. Пионерскай
этэрээт барабан, горн тыаһынан тахсар.*

БУОРАХ СЫТТААХ СУРУКТАР

Л.А. Гоголева
М.Е. Николаев аатынан Дьокуускай 40 № ОО

“Ыңгырыыга саха уола” ырыа тыаһыыр, сыыйа аччыыр, фон курдук турар. Макар Хара байыаннай тангастаах турар, кэннигэр төрөөбүт алаас:

Ыраас халлаан оройугар	Эйэлээх үлэбитин
Этинг эшпитинии	Эмиэ сэрии кэстэ,
Нуһаран түүн чуумпугар	Хаарыан билэр сирдэрбитин
Дьааһыйда уот сэрии.	Хаан өстөөх тэбистэ...

“Ыңгырыыга” ырыа как фон иһиллэр. Ол кэмнэ кыыс киирэн, саллаат уолга төбөтүн ууран баран, тахсан барар. Сахалыы тангастаах уолаттар киирэллэр.

Ытык иэһин	Тырым уот сулуһа!
Ыңыран барабын,	Сааһыт саха
Ийэ сириг	Саллаатын уола,
Эрэлэ буолабын.	Буһуон-хатыан
Уолбут, кытаат,	Боһуокка сылдьанһын,
Ох курдук оноһун ,	Мэлдьи бастыан
Тыкта саллаат	Бэргэнник ытанһын!

Сэрии каадырдары. Макар Хара кыргыһыы хонуутугар.

Пушка дарбаан тыастара
Дөйүттүлэр кулгаахпын,
Эмиэ таптал уоттара
Санаттылар алааспын...
Ахтан күүтэн эрдэбэ
Таптыыр уолун мин ийэм,
Ото-маһа ситтэбэ
Сүүрбүт-көшпүт үрүйэм...

Алаас көстөр, халадаайдаах эмээхсин турар. Саха тангастаах уолаттар:

“Обокком” – диэтэ

Уоһун иһигэр

Саллаат ийэтэ
Уолун чизнигэр.
Таптыыр оѳотун

Суругун тутта
Суругар дьол уотун
Күлүмэ тыкта.

Макар сурук тутар, арийар.

Армияѳа сырыттаха,
Аймах дьону аѳыннаха,
Тиййэр сурук олус үөрдэр
Дьийэѳэ-уокка тута тиэрдэр.
Аѳа, ийэ суруктара –
Ахтар сүрэх аргыстара,
Дьүөгэлэрбит суруктара –
Түүннү сулус тырымнара,
Тахсар күммүт чаѳыллара,
Таптал тылын нарыннара,
Ньургун буйун суруктара -
Дууһаларын тойуктара.
Аны кыһа иистэнэ олорор.

Саха уолаттара ааѳаллар

Бэргэһэ тигэбин, үтүлүк өрөбүн,
Доѳорбор тийийэѳэ, доѳорум үөрүөѳэ,
Ыраах да сырыттар бу баардыы көрөбүн
Доѳорум кыайыаѳа, доѳорум үөрүөѳэ!

Макар Хара суруктаах, тыыл көстөр.

Бүгүн эн суруккун тутаммын
Сананным көрсүһэн кэлбиттии,
Ахтыбыт тыаларбар тахсаммын,
Кэрэмэс саһыллаах киирбиттии.
Быйыл мин оннубар бултуурга
Көрдөһөн тахсарын үчүгэй,
Систээѳи үүтээммэр долбуурга
Баар буолуо испиискэ, кыра чэй.
Эн, кыһыл армеец кэргэнэ,

Мин курдук эн эмиэ буйунгун,
Чэ кытаат, кыыс сааһыт бэргэнэ,
Өлгөмнүк бултаан үөрт бар дьонгун.
Туттарбыт түүлээххит ол, баҕар,
Бойобуой сөмөлүөт да буолуоҕа.
Барыаҕа таанка да куйаҕар
Снаряд да буолан кутуллуо..

Ынырыыга саха уола
Ыраах, ыраах барбыта,
Сырдык түүммэр айан суола
Сындылыһа сыппыта...
Суохтуур, ахтар ыйы быһа
Сурук кэлэн биэрбэккэ,
Ыллыыр тахсан доҕор кыһа
Ыраас, үрдүк биэрэккэ...

*Кыратык “Кыталык” хоһоонугар ырыа ыһыллар. Макар Хара
окуопаҕа сытан сангарар:*

Кылбаа мана кыталык,
Кыргыһыһылаах кытылтан
Алаас-алаас аайытын
Айхалбытын тиэрдээри,
Эбэрдэлии элиэтээн,
Илин кэлэн ааспытын
Окуопаҕа сытаммын
Одуулаһа хаалбытым...

Сахалыы танастаах уолаттара

Кыраман ыраах дойдуттан
Кылбан манан кыталык
Кыырай халлаан кырсынан
Кыры йа көтөн кэлбитэ.
Кыргыс хааннаах хонуутун
Кытыытынан эргийэн,
Кынкыр-лынкыр сангаран,
Кылбалдыһа көппүтэ...

*Онтон сентиментальной нота бүтэр, Макар Хара күүстээхтик,
эрэллээхтик:*

Туйуоѳун сарсынны күммүтүн
Дьулуурдаах хардыны кэнэтэн,
Күн сири көнүлүн, күндүтүн
Көмүскүүр күүспүтүн чинэтэн.
Кыайыыттан, доѳоттоор, кыайыыттан
Кылбааран тахсыаѳа ол күммүт,
Өстөөбү кыайыыттар мунньустан,
Үөрүүнэн оччоѳо көрсүөхпүт.

Оччоѳо, доѳоттоор, оччоѳо,
Уруу-хаан уруйдуу түмсүөѳэ,
Күн ахсын көнүшпүт кыыс оѳо
Көѳөрөр биэрэккэ көрсүһө.
Оччоѳо, доѳоттоор, оччоѳо,
Уруйдаах ыһыахпыт тэриллиэ,
Сибэкки симэхтээх хочоѳо
Сизэтиһэн, сэлэлээн кириллиэ.

*“Ыһыах” хоһоонугар ырыа тыаһыыр. Макар Хара сахалыы
уолаттары кытта тэнгэ:*

Ону истэн тураммын
Санаан кэллим барытын:
Сэрии аны буолбатын,
Сэриигэ баѳарбаппыт,
Үлэ, эйэ ыһыаѳа
Өрөгөйдүү туруоѳа.
Ыһыах, ыһыах.
Үрүн тунах ыһыах!

КЫАЙЫЫ КЫНАТТААХ ХОҢООННОРО

С.Н. Павлова, Н.П. Черепанова
Бордон ОО, Сунтаар улууһа

Ахсынны тымнытыгар сиргэ хонноххуна
Атаххын, илиигин онно үлүппэтэххинэ
Булчут быһыытынан сыалгын таптааххына,
Хайыһар кэтэн халыйан истэххинэ-
Оччоҕо ордук өйдүүгүн эн Сахан сирэ
Эйигин сатаан ииппитин.

Тонгон-тонгон баран, итии миини истэххинэ
Хоргуйан баран, минньигэс килиэби сиэтэххинэ
Атаакаттан ыстыгыгын бүтүн табыстаабына,
Суумкабар саппаас ботуруоннаах буоллаххына-
Оччоҕо ордук өйдүүгүн эн төрөөбүт дойдун
Бараммат баайын, улуу бэйэтин.

Өлөн эрэр чугас доҕорун
Өрүһү диэн хаһытаатаабына,
Тулаайах оҕон синиэлин тэллэбиттэн
Тутуһан туран ытаатаабына-
Оччоҕо ордук өйдүүгүн өстөөбү өлөрүү
Хайҕал дыалата буоларын

Хараххар киирэр туустаах көлөһүннүн,
Синиэлин сизэбинэн илгэн кэбиһэ-кэбиһэ,
Бииртэн биир гранатаны элитэн истэххинэ,
Оччоҕо ордук өйдүүгүн Ийэ дойдугар
Иэскин төлөөн ээргин.

Охсуһуу хонуутугар табыллан оҕуттааххына,
Бэйэн хаанньыттан харабын иирдэбинэ,
Түлэй- балай түһэн сыттааххына,
Өлүү тымныы илиитэ тыыннын тууйдаабына-
Оччоҕо ордук өйдүүгүн олох кэрэтин,
Күн сырдыгын үтүөтүн

Табаарыһын сыллан кэлэн,
Бааскын саба баайдағына,
Буулды аннынан, уот быһынан
Эйигин сүгэн таһаардағына-
Оччоҕо ордук өйдүүгүн доҕордоһуу тугун,
Доҕор диэн кимин.

Кыайыы музыката ыйыргиччи тыһаатабына,
Кыһыл быллаах хамсыы турдағына,
Кыргыттар үөрбүт харахтарын көрдөххүнэ,
Оҕолор кэрэ күлүүлэрин иһиттэххинэ-
Оччоҕо ордук өйдүүгүн тохтубут хаан
Түһата суох таах хаалбатағын.

УРААНХАЙ УДЬУОРА

Н.С. Борисова

А.П. Илларионов аатынан Хайахсыт ОО, Чурапчы улууһа

Ураанхай улуу удьуорун
Үйэлээх утумун ситэрсэн,
Алгыс тыыннаах аар аартык
Арыллар тойугар тураммын,
Оргууй санаам тиһиликтэрин
Өйбөр чинник хатыбын,
Саха норуотун саргылаах чаһа
Мин санныбар сүктэриллэрин...

Уол оҕо барахсан
Оччоттон баччаҕа ,
Сындыыстыы сыыйыллан
Саха аатын ааттатан,
Үргүөртэн охтубакка,
Саалаахтан самныбакка,
Тийэн тиксэн кэллэбэ....
Уол оҕо барахсан!

Бүгүн эмиэ, хааным кэйэн
Туос онгочом тумсугар
Олорон эрэ эрдэр
Эр хааным хойунна.
Улуу Арассыыйам туһугар
Улугурбут өйбүн
Сагалыы сааһылаан,
Киэн көхсүбэр кынат анньынар
Хотойдуу көрүүбэр...
Уһугунна
Булчут хааным,
Уһугунна
Күөн көрсүһэр кыабым...

Кыргыс кэмэ, сэрии кэмэ
Батыяа кылбайар күннэрэ,
Хоһуун кытаанах көрүүтэ
Норуотун көмүскүүр сырыыта.
Үйэлэр туманнара
Биллибэккэ аастаҕа,
Туруорбах балаҕан
көстүбэт буоллаҕа.

Ол эрэн, икки кэм быысаһытыгар
күлүгүм да кэннинэн чинэрийбэккэ
Украина ытык сирин
чинг буоругар бигэтик турабын.
Киэн туттар убайдарбыт
Сахалыы ааты ылыммыттара,
Саха итэҕэлин күүһэ
Дорҕоон тиһигэр чингиирэ.
Арай, ийэ хараҕын уута,
Оҕо тулаайахсыйбыт көрүүтэ
барыта туомтуу баайыллан,
биир дьылҕаҕа хатыланар...

Аҕыйах да ахсааннаах буолларбыт
Ама да, кыра омук буолларбыт
Үйэ дьыалатын ситэрсэр

Уотгаах сэрии тинигэр
Бастыннар буолан,
Утум тардыбытын ыһыктыбаппыт.
Сатыырбыт элбэх, кыайарбыт үгүс
Кыахтаах буолан хатыйса сырыттаһпыт
Тусаһалаах буолан тулуктаһан эрдэхпит...

Ийэ кутум ылыммат
Саха манан түмүктэниэбин...
Саргылаах күммүт саргылана туруохтун,
Уус дьоно уһаарылла туруоһун...

Үс кутум үргүмэ,
Үтүрүһэ, хабырыһа үүнэ тур.
Аан дойду кылбайар иитигэр
Саха омук дархан хаанын
Үйэлэргэ тарҕата тур.

**Уол оҕо барахсан
Оччоттон баччаҕа ,
Сындыыстыгы сыыйылан
Саха аатын ааттатан,
Үргүөртэн охтубакка,
Саалаахтан самныбакка,
Тийэн тиксэн кэллэбэ....
Уол оҕо барахсан!**

Буойун саллааттар

«Хара былыт халлаан кырсын сабардаата,
Хааннаах илбис
Хара суора хаабырбаата...
Тохтоо, болдой көр-нар, ооньюу-күлүү!
Ийэ сиргэ фашист баанда
Саба түстэ түөкүннүү!»

Миигин эн ыныртын ол түүн
Төлөннөөх охсуһууга,
Хаанымсах хара фашистыын
Хахайды хапсыһыыга.

Угуйуута даҕаны суох
Уһуктуом уонна туруом...
Аргый тийэн саната суох
Атаххар сүгүрүйүөм.

Уонна, оо дойдум, билэбин
Эн соруктаргын. Толоруом,
Атааннаах дохсун төбөбүн
Аргый иннигэр ууруом...

Улуу Ийэ сирбит
Бу киирбэт
Күндэлэс күнүгэр
Бу төрөөбүт сирбит
Төлкөлөөх иэнигэр –
Уһуору аспыһыт,
Уйгуну тарпыһыт,
Көнүллүк тыыммыһыт,
Күн дьоно буолбуһут.
Ону араҥаччылыһыт,

Ол иннигэр охсуһабыт!..

Андаҕайабыт –
Аламай күнүнэн,
Илбиһирбит фашистар
Ирбинньик күлүктэрэ
даҕаны –
Төрөөбүт сирбитигэр
Түһүө-түбүлүө суоҕа!

Аан дойду талаанньыттарын,
Айан суолун түөкүтэрин,
Анаар атахтара даҕаны –
Үкэр күөх оппутугар

Үктэниэ суоҕа!

Сирилэс буурҕалар
Силлиэрэн түһэннэр
Куодалаах тииттэри
Кумалыыллара буолбатах –
Улуу норуоппут
Уһааран ииппит
Уолаттарын, кыргыттарын,
Уотунан-биинэн уоҕурҕаабыт
Очуос-аппа ороспуонньуктара
Охторуохтара суоҕа!

Кырдыкпыт иһин охсуһабыт,
Кыайыы биһиэхэ буолуоҕа!
Төрөөбүт сирбит иһин охсуһабыт,
Түмүк биһиэхэ буолуоҕа!
Тыыннаахпыт тухары
Иннибитин биэриэхпит суоҕа!
Баараҕай күүһүнэн
Бары тахсан,
Алай чабыл күн
Анныгар мустан –
Албаннаах Ийэ сир аатыгар,
Айхаллаах Армиябыт иннигэр
Аан дархан андаҕары
Андаҕайан эрэбит!

Уоттаах харахпыт
Уһуктанья-сытыыланыа! – диэн,
Тыылга үлэбит
Тыыллыа ыстааллыы! - диэн,
Аан дархан андаҕары
Андаҕайдахпыт буоллун!
«Иһит, Ийэ дойдум!
Ииппит буйун дьонун
Уоран түспүт фашистары
Урусхаллыыр андаҕарын.

Андаҕайабыт

көнүл иһин охсуһарга!

Андаҕайабыт

сидьин фашистары үлтүрүтэргэ!

Андаҕайабыт

Ийэ сирбитин көмүскүүргэ!»

Өйдөбүннүк саллааттар

Саллаат суруктара

Тыыннарын төһөлөөх ньургун дьон

Биэртэрэй Ийэ сир туһугар,

Төһөлөөх дьон соххор-доһолон

Буолтарай ол сэрии уотугар!

Төһөлөөх киһи кур баастара

Бүгүн да муннуура буолуоҕай,

Сарбыллан эрдэҕэ саастара,

Ол ону ама ким умнуоҕай?!

Герой ийэтигэр

Ытаама, ийээ, ытаама,

Оҕон мээңэ өлбөтө:

Кыайыыга сирдиир знамя –

Кини өлбөт өгөтө.

Былыргы кэмгэ ким үнүү,

Өргөс-кылаан тушпугай? –

Ол күнүн сирин көмүскүү

Ньургун Боотур турбута.

Ыраах собуруу бырааттан

Ыар ынчык туруута –

Арангаччылыыр санааттан

Оҕон буойун буолбута.

Ол, ханна киллэм сир күөбэр

Оонньуур халлаан кустуга,

Булгунньах модун түөһүгэр –

Буойун уолун унуоҕа.

Харыстаан, эрэттэр, олохпут кэрэтин,

Хараххыт ууларын харатын кэриэтин!

Күлүмнүү туруохтун үнүүгүт көмүскүү,

Күн дьыалатын, көңүлү көмүскүү!

Кырдыкпыт кылбаарда

Кыырыктаах ыстыыктар күөрэннээн,
Кытыастар былаахтар тэлимнээн,
Кыайыбыт күннэрэ күлүмнээн,
Кыргыһа туох иһин барбыппыт,
Кылыһы туох иһин ылбыппыт,
Кылбаарда биһиги кырдыкпыт.
Кыһыннаах, сайыннаах дойдунан,
Кырыыстаах хара-дьай кыйданан,
Кыайыбыт көмүһүн дуйданан,
Кылбаарбыт кырдыкпыт кынаттан,
Кынаттан кытыастар кыһаттан,
Кынаттан көбөрөр кырыстан...
Кырдыгы кыргыһан булбуттар,
Кырдыкпыт кылыһын туппуттар,
Кыыллайбыт өстөөгү кыайбыттар
Кырдыкка тирэнэн дайыахпыт,
Кыраайбыт күн дьолун айыахпыт,
Кыайбыппыт, кыайбыттар кыайыахпыт!

Өйдөбүннүк

Ийэ дойду чизэһин,
Кыайы, көңүл иһин
Кыргыһан охтубуттарга
Албан аат, норуот махтала!

Тохтоо, ааһар киһи,
Ытыгылаа, биһи
Ыччат дьоммут унуохтарын,
Ахтан аас сырдык ааттарын.
Дойду, норуот туһар
Өһүөннэхэн туран,
Өлбүт герой өйгө тиллэр,

Охсуһууга өргөһүрдэр.
Ийэ дойду чизэһин,
Кыайы, көңүл иһин
Кыргыһан охтубуттарга –
Албан аат, норуот махтала!

КЫАЙЫГА КЫНАТТЫЫР САЛЛААТТАР СУРУКТАРА

*А.Н. Федорова,
Иван Иванович Гоголев -Дыргыабай
аатынан Найахы ОО, Уус Алдан улууһа*

Чуумпу сайылык дьиэтин боруогун
Сэрии тыйыс тыала атыллаабыта
Улуу Аҕа дойдубут бар дьонун
Өстөөбү утары турарга ынырбыта.

"Былыргы эбитэ буоллар
Тимир куйах кэтиэх
Күүстээх, уохтаах ыччат
Буолууһу", - диэн,
Кырдыаҕастар хайҕыы көрбүт
Эр бэртэрэ,
"Удьуордарын утумнаан,
Ырыаһыт, тойуксут,
Уус бэрдэ буолууһу", - диэн,
Эрэли сахпыт инникилэрэ,
"Үөрэҕи-билиини баһылаан
Сарсынныны салайсыа, "- диэн,
Ыра санааҕа кытыарбыт
Кэскиллэрэ,
Тыл этэн, алгыс алҕаан
Арахсыбыттар эбит:

Ким көрөн туруой,
Ким тутах туттуой?!
Ким
Үрүн күммүт
Өлбөөрдүн диэй?!

Ким
Кэрэ кэскилбит
Кэҕиннин диэй
Ким
Куораппыт, селобут
Хоруордун диэй?!

Суох! Суох!

Кырдыкпыт иһин охсуһабыт
Кыайыы биһиэхэ буолуоҕа!
Төрөөбүт сирбит иһин охсуһабыт
Түмүк биһиэхэ буолуоҕа!

Эн иннигэр - саллааттар суруктара!
Хас биирдii сурук саллаат саныыр санаатын тиэрдэр,
Геройдуу охсуһуутун, бойобуой сырыытын туоһулуур,
Дьонун-сэргэтин Кыайыыга сирдиир.

Дорооболорун!
Эһиги миигин суохтааман, мунчаарыман.
Уол оҕо төрөөммүн
Норуот дьолун иһин сэриилэхэ сылдыабын.
Норуот дьолун иһин өллөхпүнэ да,
Өллүм диэм суоҕа.
Мин олохпунааҕар
Кэнэбэски ыччат кэскилэ улахан.
Эһиги нэһилиэккит, колхозкут үлэтин тупсарын.
Оҕолору үчүгэйдик иитин.
Кинилэр туохтааҕар да күндүлэр.
Сержант Федот Гоголев.

"Уолум дорообо! Ийэн билигин дьиэбэ соботох үлэһит,
онуоха эбии ыарытыһар. Мин кэлиэхпэр диэри киниэхэ баар-
суох көмөлөһөөччү эн эрэ бааргын. Өйдөө, эн суостаах-
суодаллаах сэрии кэмин оҕотоһун. Өстөөбү утары улаханһын-
кыралыын бары охсуһабыт, саанан-саадаһынан, кыайыылаах
үлэнэн..." "

Саха кыһа!
Санааны, сүрэҕи сымнатар алыптаах
Эн, саха кыһа, ыраах да буолларгын,
Айхалы ыллаарыый эйэбэс тыллардаах
Эбэрдэ ыытааччы бу саха буойунтан.

Эрирдээх - мускуурдаах походка сылдыаммыт
Эн нарын, эйэбэс санаһын ахтарбыт,
Аһаҕас халлааммыт анныгар сытаммыт
Түүл түһээн, эйигин көрсүһэр буоларбыт.

Хаанынан кыргыһар кутаа уот сэриигэ
Биһиэхэ эр санаа дьулуруун этэрин,
Хараастар-санаарбыыр, ыарахан кэмнэргэ
Тапталын уотунан сүрэҕи үөрдэрин

Фронтовик доборум!
Буорах сыттаах
Бу эниги суруккут
Санатта миэхэ
Саллааттаан сылдыбыт күннэрбин...
Эрэттэр, имнэри эһинг фашистары,
Илды тэпсинг: сор-мун уйатын!

Урукку уу чуумпу олох Сахабыт сиригэр
Уларыйбыт эбит,
Манна эмиэ сэрии силлиэтэ үрэр,
Манна эмиэ охсуһуу ньиргизэрэ
Иһиллэр эбит.
Утуйар ууну аахсыбакка,
Сылайдым диэн сынньаммакка
Үрүлүйэн туран үлэлиллэр.

Ол иһин фронга
Саллаат солуччабар
Толору миини оргутунар,
Суумкатыгар саппаас килиэптэнэр эбит.

Саха сирэ ыталаабыт ыччаттарын,
Саа туппут, саллаат буолбут буйуннарын
Көтөн-мөбөн, кыайан-хотон кэлэллэрин
Күннэри-түүннэри көһүтэр эбит.

Эниги Кыайыыны түмүктээн
Эргиллэн кэллэххитинэ,
Саха омук олонхотугар туойулар
Самаан сайын сатыылыаба
Күннэри-түүннэри барар
Көрдөөх ыһыах ыһыллыаба.

Күндү дьонум эбэрделэрин!
Бүтүн советскай норуот үлэлиир.
Биһиэхэ фронга анаан айар, тутар.
Маннык тыыллаах армияны кыайбаттар.
Маннык добордуу норуоту кыайбаттар.

Биһиги өстөөбү кыайыахпыт
Сэрии бүтэн,
Кыайыы кынаттаах атын миинэн,
Төрөөбүт Сахабыт сиригэр тийиэхпит.

Күөрэйдэ күүшпүт күммүт,
Кэллэ кэтэспит кэммит.

Кыайыы!

Төһөлөөх үөрүү, төһөлөөх дьол баарый –
Ити биир тылга?!

Күүшпүт күүтүү, эрэммит эрэл,
Дьол диэн бу буолар!

Оттон бу Кыайыы хайдах ситиһиллибитин
Окуопаҕа сытан, атаакаҕа киирээри олорон,
Саллааттар суруйбут суруктара туоһулууллар.

Саллааттар суруктара
Дьону бойобуой үгэскэ,
Дойдуга бэриниилээх буоларга ииппиттэр,
Кыайыыга эрэли сахпыттар.

Уруйдан, тапталлаах Дойдубут,
Аатырда эн аатын аар-саарга
Бигэтик эрэнэр буоларбыт
Бу кэлбит саргылаах Кыайыыга!

**“ХОҲООН ХОНУУТА – МИН АНААРЫМ
СУРУЙАР-БИЧИЙЭР МИН АНАЛЫМ!”**

Г.И. Макаров-Дьуон Дьангылы төрөөбүтэ 110 сылыгар аналлаах
хоһоонунан литературнай дьүһүйүү

С.Н. Гоголева

*С.К. Макаров аатынан Чурапчы гимназията,
Чурапчы улууһа*

**Хоһоон хонуута – мин анаарыым
Суруйар-бичийэр мин аналым!
Хоһоон хонуута – мин олобум
Поэзия – мин аргыһым**

Саха – бэйиэт. Мин сахабын.

Дьоллоох омук уолабын.
Хотуур угун дуу, сухабын
Туттахпына туойабын.
«Туой, ыллаа!»— диэн
Тапталлаах дойдум биэртэ алгыһын.
Уйгулаах, нарын, ыра тыллаах
Поэзия — мин аргыһым.

Босхон аҕам, сэмэй ийэм
Бигиэбиттэн ылата
Этим сааһынан дьизэрэйэн,
Ингэр сахам ырыата.
Муус түннүктээх мас балаҕан
Муннугар бурдук тарда,
Ыллыырым булчут абаҕам
Олонхотун сатарда.

Оскуолаҕа кииртим.
Бичийэр уол дэспитим.
Эллэйи таптаан, Лермонтов,
Пушкин баарын билбитим.
Үөрэх, кинигэ, айылҕа
Сайдар, үүнэр дьон көбөр
Саҥа олох иһин күрэх
Санааларбын көтөбөр.

Ноѳоруодап оччоѳо
Биэрбит «Суруга-бичиг».
Оѳо киийгэтин кэпсээнин
Аахтаран аѳам сэргиирэ,—
Мин уолум Өндүрэй Сэмэнин
Курдук үөрэхтээх буол,— диирэ.
Мин ыалым бастакы учуонай
Буолтун быһаарбат уол этим.
Билэбин арай Сэмэн сэмэй мэтириэтин.
Бүтүн кини кэргэттэриттэн
Мин бэлэх ыллым букубаарбын.
Аѳынным Неваѳа баар дьыэттэн
Сырдык күммүн, ыраас хаарбын.

Сахалар ырааппыт да дьоммут.

Сага олоѳу олоро,
Сэбиэскэй былаастан дьолломмут
Туундара, тайѳа оѳолоро.
Бастакы «Суруктан-бичиктэн»
Академия суолун туппут,
Олонхо омуннаах тылыттан
Дьон буолбут сайдам омукпут.
Оо, сөпкө да этэллэр –
Барѳа баайбыт – үөрэх, сайдыы, үүнүү!
«Туй, ыллаа!»— диэн
Тапталлаах дойдум биэртэ алгыһын.
Уйгулаах, нарын, ыра тыллаах
Поэзия — мин аргыһым.

Ийээ, суон иннэ, үрүн чаанньык
Көрдөөн, эн сурук ытаѳын,
Уолун учуутал дуу, тойон дуу
Буолан кэлэрин күүтэѳин.
Суон иннэ ытаѳын, чаанньык суох.
(Кэлэ да илик быһыылаах)
Дьупулуом ылан, үлэһит буолуон
Үөрэх бүтүө — өссө ыраах.
Үөрэх кытаанах, соло диэн суох.
Үлэлибин, үөрэнэбин,

Бэл хооон даҕаны суруйуох,
Соло булбат күннэнэбин.

Ийэм эрэйдээх, үнтү түһэн
Өлүмээрэй диэнгин, миигин:
«Эчи кутгала бэрт, сиринэн
Сүүрдэн кэл!» - диэн сүбэлиигин.
Оҕону, дьону таптааччынан
Учууталлыам дии саныбын,
Уонна эдэр суруйааччынан
Сылдьан кырдыам диэн ыксыбын.
Куттаныма, мин үнтү түһэн
Өлүөм суоҕа, өлбөтөбүм,
Тизтэйэн, бука, дьэ үөһэнэн
Тийийэм, ийээ, аны күһүн.
Этэнгэ олоҕо! Иннэҕинэн
Этэрбэстэ тигэн уураар,
Булка кэтиэм, чаанньыгы бэйэм
Таһаарыам, Чурапчыбар хайаатар да тийийэм.

Бөҕөс, быһый, сүүрүк да ат
Ыһыах, кымыс , арыы , суорат,
Оонньуу, олонхо таһыччы
Үөскүүр сирэ баар Чурапчы
Үөрэх, билии түмсэр киинэ,
Ааллаах Таатта аһар сирэ,
Ойуун, артыыс, суруйааччы
Ууһаабыт сирэ Чурапчы.

Хатыннардаах-чараннардаах.
Хампа солко алаастардаах,
Оттуун-мастыын нарын, намчы
Ол мин дойдум баар, Чурапчы.

Чороонноох кымыскын чуочаччы
Тутан уруй этиэхпит.
Чурапчы, мин дойдум Чурапчы,
Үчүгэй даҕаны эн аатын,
Тыаҕар, чараннар лынкыначчы

Көтөр да, көлө да ыллаатын!
Чороонноох кымыскын чуочаччы
Тутан уруй этиэхпит.
Уруй! Айхал
Уруй! Айхал!
Уруй!
Айхал! Айхал! Айхал!